

ESMA ŐAHİN**

Klâsik Türk Edebiyatı Metinlerinde Nil Nehri*

Nile River in The Classical Turkish Literature Texts

Ö Z E T

Mısır için bir hayat kaynağı ve bereket timsali olan Nil nehri, tarih boyunca ülkenin sosyo-kültürel hayatında büyük rol oynamıştır. Eski metinlerde Nil nehrinin suyunun özellikleri, kaynağından çıkıp hangi mecralara doğru yol aldığı, kaç kola ayrıldığı, nereye döktüğü ve sosyal hayattaki yönü gibi hususlarda ayrıntılı bilgiler verilir. Dünyanın en uzun nehri olması bakımından kaynağına ulaşma çabalarının sonuçsuz kalması, kopup geldiği kaynak hakkında farklı rivayetlere yol açmış, bu rivayetlere birtakım dinî ve efsanevi bilgiler de karışarak nehir adeta bir gizem ve kutsiyet kazanmıştır. Sulama amacıyla kullanılması çok eski tarihlere dayanmakla birlikte özellikle suyunun belirli dönemlerde taşması bölge halkı için hayati bir önem taşıyagelmiş, şenlik ve festivallerle kutlanmıştır. Osmanlı şairleri de beyitlerinde Nil nehri ile ilgili çeşitli benzetme ve hayallere yer vermişler, nehir suyunun yükselmesi başta olmak üzere ilgili bazı terimlerle söz oyunları ve çağrışımlar yapmayı ihmal etmemişlerdir. Bu çalışmada, bazı eski kaynaklarda geçen bilgilerle klâsik Türk şiirinden örnekendirici beyitlere yer verilerek Nil nehrinin eski metinlerden yola çıkılarak hem gerçek ve gözleme dair hem de hayalî ve efsanevî yönü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELE R

Klasik Türk edebiyatı, su, Mısır, Nil nehri, Evliya Çelebi, Seyahatnâme.

A B S T R A C T

Nile River which is a source of life and prosperity for Egypt has played a very important role in the country's socio-cultural life during the history. Detailed information was given in the old texts about the water characteristics of Nile River, the path it follows after originating from its spring, its branches, its delta and its impact on the social life. Being the longest river in the world and the uncertainty of its originating spring location, there has been various speculations about its spring origin. Those speculations together with some religious and mythical information led to Nile River to attain holiness and mystery. Flooding of Nile River during certain periods has been vital for the people of Egypt and celebrated with special events and festivals as it has been used for irrigation since the ancient times. Ottoman poets also mention various similes and images on Nile River and especially on its rise of water in their couplets using linguistic tricks and connotations. In this work, the information obtained from various classical sources has been compiled and examined to reveal the real and observational as well as fictitious and legendary aspects of Nile River through the sample couplets selected from the classical Turkish poetry.

KEYWORDS

Classical Turkish literature, water, Egypt, Nile River, Evliya Çelebi, Seyahatnâme.

* Makalenin Geliş Tarihi: 15.10.2017 / Kabul Tarihi: 28.11.2017.

Bu makale 07-08 Kasım 2013 tarihlerinde Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nde Motif Vakfı işbirliğiyle gerçekleşen "Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan tebliğin genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (esma_sahin@hotmail.com).

Giriş

Su, hayatın temel kaynağı olduğu için ilk çağlardan itibaren insan toplulukları su kaynaklarının etrafında yerleşmeye başlamış, ilk şehirleşme ve beraberinde büyük medeniyetler suyun etrafında gelişip biçimlenmiştir. Antropolog Karl Wittfogel Dicle-Fırat, Nil ve İndus nehirleri civarında ortaya çıkan medeniyetleri “su medeniyetleri” (hydraulic civilizations) olarak tanımlar. Ona göre bu bölgelerdeki sulamaya dayalı ekonomik yaşam, tarihteki ilk şehirlerin oluşmasına; sanatçı, tüccar, din adamı, yazar, yönetici ve kralların yetişmesini sağlayarak bilim ve sanatın gelişip serpilmesine yol açmıştır (Wittfogel’den Kıran 2005: 28). Bu anlamda tarih boyunca, başta Eski Mısır olmak üzere, Mısır ve çevresinde ortaya çıkan medeniyetlerin gelişip şekillenmesinde Nil nehrinin rolü büyüktür.

Nil, az yağış alan, kurak ve önemli bir kısmı çöllerle kaplı olan Mısır’ın su ihtiyacını gidermesi bakımından önemli bir kaynak olmanın yanında ülkenin dinî, siyâsî, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatında da büyük bir yere sahiptir. Heredotos’un “Mısır Nil’in armağanıdır” sözü bu önemi antik çağlardan günümüze taşıması bakımından hatırlanmalıdır.¹ Dünyanın en uzun nehri (6648 km.) olarak kabul edilen Nil’in ismi Yunanca “nehir vadisi” anlamındaki “neilos”tan gelir (Seyyid 2007: 122). Öte yandan “nîl” kelimesi Farsçada çivit rengi, laciverde yakın koyu maviyi ifade eder.

Nil’in sularının yılın belli bir döneminde yükselmesi ve bunun her yıl düzenli olarak tekrar etmesi tarih boyunca bu kurak ve susuz bölgede tarım yapılmasına imkân tanıyarak hayatın rahat ve bereketli bir şekilde devam etmesini sağlamıştır. Bu bakımdan eski Mısırlılar Nil’e ilahi bir vasıf yükleyerek Hapi adında bir tanrı yaratmışlar ve ona ilahiler bestelemişlerdir (Vercoutter 2013: 19). Hapi, yeşil sakallı ve verimliliğin sembolü olarak göğüslü bir erkek şeklinde temsil edilir. Başında papirüs demeti bir taç bulunur. Elinde üzerinde çeşitli besinler olan bir tepsi vardır (Gündüz 2002: 70). İslam kültüründe de Nil, bir hadis-i şerife

¹ Osmanlı şairlerinden Revânî de Yusuf yüzlü sevgiliye “Gözyaşlarım kapında dursun, çünkü Mısır’a Nil ırmağıyla şeref gelmiştir” diyerek Nil nehrinin Mısır ülkesi için önemine işaret eder: *Dursun kapuında göz yaşı ey Yusûf-cemâl / Zîrâ ki geldi Mısra şeref cüy-ı Nil ile* (Avşar 2007: g.327/5)

dayandırılarak Seyhun, Ceyhun ve Fırat nehirleriyle birlikte cennet nehirlerinden biri kabul edilir. Bu nehirlerin köklerinin Sidretü'l-Müntehâ'nın altından aktığı rivayet edilir. Nil nehrinden bahseden hemen her eski kaynakta bu hadisten mutlaka söz edilir. Kâtip Çelebi (ö.1657) daha ileri giderek hadisin anlamı üzerindeki tartışmaya da değinir. Nitekim hadiste geçen ifadenin gerçek mi mecazî mi olduğu konusunda şârihler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre Kadı İyaz mecazî anlamı tercih ederek bu nehirlerin İslam ülkelerindeki en büyük nehirler olmaları ve bu nehirlerden içip beslenenler genellikle Müslüman oldukları için onların cennetlik olmalarından dolayı böyle söylenmiş olabileceği yorumunu yapar. İmam Nevevî ise bu sözü hakikî anlamda alıp bu nehirlerin kökünün Sidre altından insanların bilemeyeceği bir şekilde inmiş olduğunu söyler ve bunda akla engel bir şey olmadığını da ekler. Kâtip Çelebi Nevevî'nin "akla engel yoktur" demesinin, gerçekte nehirlerin oluşma sebebi başka olduğu için, karşıt görüşte olanlar tarafından kabul görmediğini belirterek (Kâtip Çelebi 2013: 578) bir anlamda konuyla ilgili kendi düşüncesini de açıklamış olur. Bütün bunlar insanların ve daha geniş bir çerçevede medeniyetlerin varlığının su ile doğrudan bağlantısını göstermesi bakımından önemlidir.

Klâsik Türk edebiyatı sahası içinde Mısır'ı anlatan kaynaklarda ve ansiklopedik eserlerde Nil nehrine özel bir yer ayrılarak pek çok bilgi verilir. Evliya Çelebi (ö.1682) 10. cildini tamamıyla Mısır'a ayırdığı *Seyahat-nâme*'sinde Nil nehrine genişçe yer vermiştir. 15. Yüzyılda Antepî İbrahim b. Bâlî tarafından kaleme alınan *Hikmet-nâme* (tlf.1488) adlı manzum ansiklopedik eserde de Nil nehrine ait bir bölüm bulunmaktadır. Burada İbrahim b. Bâlî Nil nehrine dair kendi dönemine kadarki kaynaklarda yer alan ansiklopedik bilgileri aktarır. 16. Yüzyıl Osmanlı aydınlarından Gelibolulu Mustafa Âlî (ö.1600) ise *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-âdâti'z-zâhire* adlı eserinde Mısır'daki gözlemlerini anlatmaya başlarken Nil nehrinden kısa da olsa söz eder. Söz konusu eserlerde Nil nehrinin kaynağı ve uzandığı yerler gibi fizikî özelliklerinin yanı sıra nehirle ve nehre ait yapılarla ilgili anlatılagelen hikâyeler, suların yükselme döneminde gerçekleştirilen kutlama ve şenlikler gibi sosyo-kültürel hayata ait bilgiler de verilir. Bunlar nehirle ilgili gerçek veya efsanevî birtakım bilgilerden ibarettir. Diğer yandan Nil nehri şiirlerde de çeşitli hayal ve çağrışımlara

malzeme olmuştur. Nehirle ilgili yapılan benzetme ve çağrışımlar şairlerin hayal gücünü yansıtanın dışında eski kaynaklarda Nil ile ilgili anlatılan bilgilerle de örtüşür. Daima içinde buldukları kültür ve bilgi birikimiyle şiirlerini yoğuran şairler için bu, şaşılacak bir durum değildir. Ancak şiirlerdeki hayal, benzetme, terim ve tabirlerin daha iyi anlaşılabilmesi, şairlerin söz söyleme kabiliyeti ve hayal güçlerinin ulaştığı boyutun ortaya konulabilmesi için şiirlere bir de bu bilgiler ışığında bakmak aynı zamanda bir nehir etrafında gelişen tarihî, sosyal, kültürel ve edebî birikimin gözler önüne serilmesi bakımından önemlidir.

Bu çalışmada klâsik şiirde Nil nehri ile ilgili yapılan benzetme, çağrışım ve telmihler bu metinlerden elde edilen bilgilerle birleştirilerek açıklanıp Nil nehrinin Osmanlı kaynaklarında anlatılan gerçek ve efsanevî yönüyle şairlerin muhayyilesindeki yeri birlikte ortaya konmaya çalışılacaktır.

Nil Nehrinin Kaynağı

Nil ile ilgili en çok merak edilen hususlardan biri dünyanın en uzun nehri olması itibarıyla kaynağının neresi olduğudur. Evliya Çelebi Batlamyus'tan naklen ve İslam coğrafyacılarına ait bütün kitaplarda yer aldığı şekliyle Nil'in kaynağının Mısır'ın güneyinde yedi aylık mesafede Cebelü'l-kamer (=Kamer dağı) olduğunu söyler. Kaynağı on iki büyük pınardır. Bu on iki pınar ekvatorun güney yarımküreye deniz gibi büyük bir göle karışır. Bu gölden Nil bir kola ayrılıp kuzey yönünde birinci ve ikinci iklimde² Kırmanka, Kakan, Fûncistân, Berberistân, Nûbe (Nevbe) ve Sây ilinden geçip İsne, İsvân (Asvân) ve Sâ'id-i âlî olan Circe şehrine uğrar, oradan bir aylık mesafede akarak Menşiyeye, Tahta, Ebûtîc, İsyût, Menfâlût, Sanabû, Mellevî, Minye, Feşne, Benî Seyf şehirlerine ve oradan Ümmü Dünyâ Mısır'a uğrar, orada Mısır'dan aşağı beş mil uzaklıkta Batnü'l-Bakar adlı yerden iki kola ayrılır. Bu kollardan biri Dimyât'a diğeri Reşid'e akarak buralardan Akdeniz'e ulaşır³ (Evliyâ Çelebi, 2007:

² Eski coğrafyacılar dünyayı "iklim" adı verilen yedi bölgeye ayırmışlardı.

³ Evliya Çelebi'nin Nil nehrinin kaynağını bulmaya karşı duyduğu merak sonunda onu bu amaçla uzun bir yolculuğa sürüklemiş ve nehrin haritasını çıkararak *Seyahat-*

182-3). İbrahim b. Bâli'nin manzum ansiklopedik eseri *Hikmet-nâme'* de de Nil nehrinin kaynağı Kamer dağı olarak gösterilir.⁴ Bu dağdan çıkan küçük bir akarsu iki kol şeklinde ayrılarak akar ve uzun bir mesafe katederek denize ulaşır. *Hikmet-nâme'* de Nil'in kaynağı ile ilgili farklı bir görüşe de yer verilir. Buna göre nehrin kaynağı Kaf dağındaki Selc dağıdır. Nil oradan yol tutup dönerek Bahr-i Ahdar'a, yani Hint Okyanusu'na iner. O denizi kuvvetle geçtikten sonra akarak Sudan bölgesine, oradan Fizan'a, ardından Donkola, Nevbe, İsvan (Asvân) şehirlerinden Kastât-ı Mısır bölgesine gelir. Burada ikiye ayrılarak bir ucu Reşîd'e bir ucu Dimyât'a uzanarak denize dökülür (Altun 2003: b.5203-5222). Nil'in kaynağı hususundaki bu ikinci görüşün efsanevî bilgilerle karıştığı anlaşılmaktadır. Dünyanın en uzun nehri olması bakımından o dönemler için kaynağını tespit etmenin zorluğu ve bulma çabalarının sonuçsuz kalması Nil'in Kaf dağındaki bir bölgeden doğduğu inancını ortaya çıkarmış olmalıdır. İlerleyen beyitlerde aynı mevzu üzerinde başka bir görüş daha aktarılırken bu kez bazı bilge kişilere göre Nil'in kaynağını kimsenin bilmediği ifade edilerek konuyla ilgili bir olay nakledilir. Eski zamanlarda Mısır'da Melik Salih Necmeddin Eyyûb⁵ adında bir hükümdar vardır ve bu hükümdar Nil'in kaynağının neresi olduğunu bilmek ister. Emri altındaki bir kısım görevlilere balık avlamayı öğretir ve bunlar sürekli balık yiyerek güç ve kuvvetlerini, gıdalarını balıktan elde etmeye başlar

*nâme'*den sonraki en önemli eserini ortaya koymuştur. Vatikan'da Biblioteca Apostolica'da bulunan "Dürr-i bî-Misîl in Ahbâr-ı Nîl" (Nil'in Bilgileri Üzerine Benzersiz İnci) adını taşıyan Nil haritası geçtiğimiz yıllarda gün ışığına çıkarılmıştır. 543 cm'lik kaba bez üzerinde bulunan bu haritada Nil nehrinin kaynağı, kolları ve uğradığı yerler eski coğrafya kaynaklarına uygun bir biçimde çizilmiştir. Harita ve harita üzerinde bulunan yaklaşık 40 sayfalık metin *Seyahat-nâme* ile karşılaştırılarak yayınlanmıştır (Bilgi için bkz. Dankoff ve Tezcan 2011).

⁴ Eserde sözü edilen dağ için önce "kûh-ı Akmâr" tabiri geçer. "Akmâr", "kamer" kelimesinin çoğuludur. Bu tabirle Kamer dağının kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira konunun devamında aynı dağdan kûh-ı Kamer şeklinde de söz edilmiştir. Ayrıca daha önceki kısımlarda farklı bir konu başlığı altında geçen şu beyitte de Kamer dağının Nil'in kaynağı olduğu açıkça ifade edilmektedir: *Varur andan Kamer tagına ol bahr / Kim oldur Nîl-i Mısır'a menba'-ı nehr* (Altun 2003: b.4226)

⁵ Burada sözü edilen, Eyyûbî hükümdarlarından Melik Salih Necmeddin Eyyûb (1240-1249) olmalıdır.

ve bu şekilde yaşamaya alışırlar. Hükümdar bunlar için bir gemi yaptırarak öğrendikleri şekilde, yani balık avlayıp yiyerek Nil’de uzun bir süre yolculuk etmelerini ve gidip kaynağına ulaşmalarını ister. Rivayete göre bu kimseler uzun müddet gemiyle gittikleri halde Nil’in kaynağını bulamamışlar ve öylece geri dönmüşlerdir (Altun 2003: b.5229-40). Tarihten nakledilen bu olayla yine Nil’in kaynağının bilinmeyecek kadar uzakta olduğu ve o güne kadar bunu net olarak kimsenin bilmediği veya bulamadığı anlatılmak istenmiştir. Görüldüğü kadarıyla bu düşünce geçmişte genel bir kabul görmüş ve İslam coğrafyacıları dahi eserlerinde Batlamyus’tan naklen Nil nehrinin kaynağının Kamer dağları olduğunu belirtmekle birlikte aslında kaynağının kimse tarafından bilinmediğini, kimsenin uğramadığı ıssız ve boş arazi veya çöllerden kopup geldiğini eklemekten edememişlerdir (İbn Havkal 2017: 149; Ebü’l-Fidâ 2017: 57).

Yüzyıllarca insanların zihnini meşgul eden bu mevzu şairlerin de dikkatinden kaçmamış ve 17. yüzyıl şairlerinden Bosnalı Sâbit (ö.1712)’in bir beytinde işlenen hayale konu olmuştur. Şair kalbinde yoğunlaşan feyizlerin nereden geldiğinin tıpkı Nil’in kaynağı gibi bilinmediğini ifade ederken bu meseleye işaret etmiştir:

*Bu deñlü feyz gelür kalbe Sâbitâ ammâ
Bilinmiyor neredendür menba’ı Nîl gibi* (Karacan 1991: g.338/9)

Sâ’atî mahlaslı bir şair ise Nil nehrinin kaynağı hakkında son derece şairane bir yorum geliştirmiş ve sevgilinin yüzünü bütün güzelliklerin kendisinden çıktığı Mısır ülkesine benzeterek Nil nehrinin kaynağını onun okyanusa benzetilen gözlerine bağlamıştır:

*Mısrı câmi’dür cemâlîñ her cemîl andan çıkar
‘Âlemüñ ‘ummânü ‘aynuñdur ki Nîl andan çıkar* (Güleryüz 2008: g.152/1)

Diğer yandan 15. yüzyıl şairlerinden Muhyiddin Çelebi (ö.1495)’nin Hızır ile birlikte manevî seyahatlerini anlattığı *Hızır-nâme* adlı eserinde Nil’in kaynağına değinmesi bu konunun tasavvufî ve menkabevî eserlerde de yer aldığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Şair bu seya-

hati sırasında Nil nehrinin nereden gelip nereye gittiğini bizzat gördüğünü, Kaf dağında olduğunu ve kaynağının muazzam bir kubbeden çıktığını ifade eder:

*Deryâ-yı Nîlüñ aslını seyr itmişem iy yâr men
Kandan gelür kanda gider seyr itmişem bunları ben*

*Bu didüğüm Kâf tağıdur hem Hızr Hânuñ yoludur
Kullarını alup varur seyr itmişem bunları ben*

*Nîlüñ başım gördüm ‘ıyân çıkar bir kubbeden revân
Gâyet mu‘azzam kubbedür seyr itmişem bunları ben*

*İki kapu vardur yüce birisi Nîl biri Furât
Biñ biñ melek hâzır turur seyr itmişem bunları ben*

*Bunca ‘acâyib görmişem hayrân oluban turmuşam
Hızr ile bile varmuşam seyr itmişem bunları ben (Alay 2005: b.377-382)*

Bu konuda yukarıda değinilen farklı rivayetler haricinde en yaygın görüş Hz. Peygamber’in bir hadisine dayandırılan Nil’in kaynağının cennetten çıktığına dair inanıştır. Bu bilgiye gerek Evliyâ Çelebi (2007: 183) gerekse İbrahim b. Bâlî eserlerinde yer verirler.⁶ Bu hadise göre “Seyhun, Ceyhun, Nil ve Fırat nehirleri cennet nehirlerindedir” (Müslim, Cennet: 26). Bu hadis İbn Havkal (ö.?) ve Ebü'l-Fidâ (ö.1331) gibi İslam coğrafyacılarının kitaplarında yer almazken Kâtip Çelebi *Cihân-nümâ* adlı eserinde bu hadisi zikretmiş ve hadis üzerindeki tartışmalara da değinmiştir (Kâtip Çelebi 2013: 578). Nil’e kutsiyet atfeden bu hadis-i şerife Gelibolulu Âlî de bir beytinde işaret etmiştir. Nil nehrinin âb-ı hayat kaynağı olduğunu söyleyen şair, peygamberin onun hakkında ‘cennet bahçesi ırmağı’ dediğini ifade eder. Beyitte geçen “ayn” kelimesi hem ‘pınar, su kaynağı’ hem de ‘aynısı, benzeri’ anlamına gelmesi bakımından dikkate değerdir:

*Mâ-hasal âb-ı hayâtun ‘aynidur deryâ-yı Nîl
Cûy-bâr-ı bâg-ı cennetdür dimiş hayru’l-beşer (Aksoyak, 2006: kıt.18/8)*

⁶ *Muhammed Mustafâ’dan işit âsâr / Ki cennetden çıkar dir dört enhâr // Biri Nîl ü birisi nehr-i Ceyhûn / Furât oldı biri birisi Seyhûn // Kamusından mu‘azzamdur velî Nîl / Diyeyüm vasfın anuñ zâhîrâ bil (Altun 2003: b.5200-2)*

Yukarıdaki beyitte âb-ı hayâtın kaynağı veya birebir kendisi olarak nitelendirilen Nil nehri ile âb-ı hayât kavramının birlikte kullanılması aynı zamanda her iki suyun efsanevî yönüne de işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Nil nehrinin kaynağı nasıl bulunup bilinemiyorsa efsaneye göre âb-ı hayâtın kaynağı da karanlıklar (zulmet/zulümât) diyarı adı verilen meçhul bir yerdedir.

Nil, Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre Kur'an'da da işaret edilen bir nehirdir. Batlamyus'un tespitlerine göre yeryüzünde bulunan iki yüz büyük, kırk dört küçük nehirden dört tanesi halk katında ve Hak yanında övülmüştür. Dört nehirden kasıt peygamberin hadisinde cennetten çıktığı söylenen Seyhun, Ceyhun, Fırat ve Nil'dir. Nil bunların hepsinden büyüktür. Eserinin genelinde Nil nehrinden "Nîl-i mübarek" şeklinde söz eden Evliya Çelebi sözlerinin devamında nehrin kutsiyetini vurgulamak üzere Kur'an-ı Kerîm'den bazı ayetler aktarır. Bunlardan biri Duhan suresi 25-26'da yer alan "Onlar geride neler bırakmışlardı, nice bahçeler, çeşmeler, ekinler, güzel makamlar" mealindeki ayetler ile "Gökten belli ölçü ve miktarda su indirdik de onu yerde durdurduk" mealindeki Müminun suresi 18. ayettir. Evliya Çelebi müfessirlerin görüşüne göre bu ayetlerde kastedilenin Mısır toprağı ve Nil nehri olduğunu belirtir ve böyle daha nice ayetler bulunduğunu da ekler (Evliyâ Çelebi 2007: 183).

Güneyden kuzeye doğru akan Nil nehrinin uzunluğu Evliya Çelebi ve İbrahim b. Bâlî'nin aktardığına göre yedi aylık mesafedir. *Hikmet-nâme*'de belirtildiğine göre bu yedi aylık mesafenin dört aylık mesafesi kimsenin bulunmadığı ıssız çöllerden ibarettir. Bir buçuk aylık mesafede Habeş diyarından, bir aylık mesafede ise Nevbe'den akıp geçer. Sonrasında döküldüğü yerler olan Dimyat ve Reşid'e erişinceye kadar yarım aylık mesafede arz-ı Sa'îd'den akar (Altun 2003: b.5223-28).

⁷ Bu ayetten önceki ayetlerde Firavun ve Hz. Musa'dan söz edilmekte ve Hz. Musa'nın asasını denize vurarak yarması mucizesine işaret edilmektedir. Denizi asasıyla yaran Hz. Musa'nın kavmi kurtulmuş, onları takip eden Firavun ve askerleri ise suda boğulmuşlardır. Devamında gelen bu ayette de onların ne kadar bahçeleri, ekinleri ve güzel mekânları varsa hepsini bıraktıkları söylenmiştir. Dolayısıyla burada Nil'in bereketiyle hayat bulan Mısır topraklarının kastedildiği anlaşılmaktadır.

Nil Suyunun Özellikleri

Nil'in suyu lezzetli olarak tarif edilir. Gelibolulu Âlî Mısır'daki gözlemlerini anlatırken Nil'in suyunun bulanık görüldüğü halde bile çok tatlı ve hazmı kolay bir su olduğunu söyler (Tietze 1975: 97). Eski coğrafya kitaplarında da Nil'in suyunun son derece tatlı ve beyaz olduğu belirtilmiştir (İbn Havkal 2017: 149). İbn-i Sina (ö.1037)'dan aldığı bilgilerle Ebü'l-Fidâ, çok aktığı için suyunun hoş olduğunu belirttikten sonra kumluk ve kayalık yerlerden aktığını, birçok nehir gibi çamurlu yerlerden akmadığını belirtir. İlginç olan bir diğer husus bu nehirde taşların yosun tutmamasıdır (Ebü'l-Fidâ 2017: 56).

Şairlerin dilinde Nil nehri ve "tatlı dil" kavramlarının birlikte anılması Nil'in suyunun tatlı ve içimi hoş olduğuna işaret etmek içindir. 16. yüzyılın büyük şairlerinden Taşlıcalı Yahya (ö.1582)'nın kasidesinin bir beytinde Nil'in sularının tatlı oluşundan hareketle muhatabı için tatlı diliyle dünyaya hayat verdiğini ve çer çöpten arınmış bir deniz kadar engin olduğunu söylediği şu beyti buna örnek gösterilebilir:

Nil-veş tatlu dilinden 'âleme virür hayât

Gill u gışdan pâkdür deryâya benzer vüs'ati (Çavuşoğlu 1977: k.28/19)

Aynı şairin aşağıdaki beytinde Nil'in sularının tatlı oluşuna çağrışım yapılmakla birlikte artma ve eksilmesine de işaret edilmektedir. Şair Nil gibi tatlı dilli ve derya gönüllü olanların dünyada eksilmeyip artmasını dilemektedir:

Arta eksilmeye dünyâda o kim ey Yahyâ

Nil gibi dili tatlu ola deryâ-dil ola (Çavuşoğlu 1977: g.432/5)

Eski coğrafya kitaplarında kaydedildiğine göre Nil kaynağından çıkıp gelinceye kadar başka nehirlerle karışmaz, karışıkları yine kendisinden ayrılmış olan nehir kollarıdır. Evliya Çelebi Nil nehrinin lezzet itibarıyla gerçekten cennet suyu olduğunu, onun lezzetinin başka bir tek Erzurum kalesindeki Cennet Pınarı'nda yahut İstanbul'daki Kırkçeşme suyunda bulunduğunu söyler. Nehir suyunun tabiatı "kabz üzre balgamî"⁸dir. Nil'e nokta düşüp taşmaya başladığı yer yeşil akar, tam bir ay

⁸ Bu tabirle berrak olmayışı ve bulanık rengi kastediliyor olmalıdır.

boyunca böyle akmaya devam eder. Yeşil aktığı yerde suyundan içilmesine dikkat edilmelidir. İçilirse süzülüp sakız ile kaynatarak içmek gerekir. Nil'in yeşil akmasının sebebi önceki seneden haliç, kanal ve göllerde yıllanmış sular bulunması, şiddetli sıcakta akrep, yılan, çıyan vb. zehirli bazı hayvan ve haşeratların ölmüş kalmış ve kurtlanmış binlerce kalıntının nehrin geçtiği yataklarda birikmesiyle bunların Nil'in yeni akıntılarına karışmasıdır. Bu sudan içenlerin ya ayağı şişer ya bedeninde ur olur veya doğacak çocuğu cüzzam hastası olur. Bu bir aylık sürede başka sulardan içmek gerekir. Bununla birlikte Nil'in suyu atlara ve kadınlara çok faydalıdır (Evliyâ Çelebi 2007: 186).

Nil suyunun bir başka özelliği insanın mizacı üzerinde yaptığı etkidir. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre Nil'in suyundan üç sene içen kimse Anadolu insanı dahi olsa merhametsiz ve zorba olur. Mısır'da Hz. Yusuf'tan beri galip olanın hâkim olması ve ülkenin genellikle zorla zapt edilmesinin sebebi de budur (Evliyâ Çelebi 2007: 185).

Nil'in Seviyesinin Yükselmesi ve Taşması

Nil'in suları yılın belli bir döneminde artış gösterir. Yağışın yetersiz olduğu bir bölge olan Mısır için bu oldukça önemli bir olaydır. Zira bu sayede su ihtiyacı karşılanarak tarım yapılabilir. Nil sularının her yıl aynı dönemde artış göstermesi, üstelik bu dönemin Temmuz ve Ağustos gibi Mısır'ın suya en fazla ihtiyaç duyulan kurak zamanına denk gelmesi bu nehre eski insanların gözünde bir olağanüstülük kazandırmıştır. Yukarıda değinildiği üzere bu özelliği nedeniyle Eski Mısırlılar Hapi denilen bir tanrı adı altında Nil nehrine tapıyorlardı. İslam kültüründe de Nil'in bu özelliği yine nehre kutsiyet atfedecek yorumlara neden olmuştur. *Hikmet-nâme'*de Mehdevî (ö.1048-49[?]) tefsirinden naklen Allah'ın yeryüzündeki bütün nehirleri Nil'e musahhar kıldığı ifade edilir. Nil artacağı zaman dünyadaki bütün sular azalır, diğer sular arttığında ise Nil yavaş yavaş azalır (Altun 2003: b.5241-48). Haziran ayının yarısında bütün suların azalmasına karşılık Nil'in suları çoğalır; Eylül ayının on üçüncü günü ise durulur (Şeylan 2003: b.8303, b.8341). Bununla birlikte Teşrîn-i Evvel ayı Nil'in sularının en az olduğu dönemdir (Şeylan 2003: b.8203). Görüldüğü üzere sözü edilen aylar en kurak mevsime tekabül etmektedir.

Bu mevsimde diğer nehirlerin suyu çekilmekte, ancak Nil nehrinin suyu olağanüstü bir biçimde artmaktadır; bu da nehre bütün nehirler arasında ayrıcalık katan bir durumdur. Meşhur İslam coğrafyacılarından Ebü'l-Fidâ ise İbn-i Sînâ'dan naklen Nil'in sularının artma sebebini geçtiği yerlere yoğun yağmurlar yağması şeklinde bilimsel olarak açıklamıştır (Ebü'l-Fidâ 2017: 56). Nehrin bu ayrıcalıklı durumuna dikkat çekenlerden biri de Gelibolulu Âlî'dir. Eserinde yer verdiği bir hadis-i şerife göre Allah Nil nehrine yılda iki kere vahyeder. Birinde "Emrolunduğun üzere ak" denilir. Diğerinde yavaşlaması emredilip eksilmesi istenir (Tietze 1975: 99). Bu hadis ile nehrin Allah'ın kudretiyle her yıl tekrarlanan bir biçimde suyunun artarak canlılara ve ekinlere hayat vermesi, ardından hiçbir zarara sebep olmadan durulmasındaki olağanüstülüğe dikkat çekilmektedir.

Şairlerin Nil ile ilgili olarak en çok çağrışımında buldukları konulardan biri Nil nehrinin taşkınlığı ve sularının artmasıdır. 19. yüzyıl şairlerinden Şeref Hanım (ö.1861)'a ait şu beyitte gözyaşlarının tükenmeden akması Nil'in sularının artmasına benzetilmiştir:

*Sarf eyledikçe artmadadır hem çü nehr-i Nîl
Yâ Rab bu seyl-i eşk-i meşakkat tükenmedi* (Arslan 2002: g.252/3)

17. yüzyıl şairi Gani-zâde Nâdirî (ö.1627) kasidesini sunduğu padişahın iyi ve adaletli yönetimini ve bu yönetim altında insanların huzur ve sükûnet içinde olduklarını onun döneminde Mısır'da Nil nehri hariç kimsenin taşkınlık yapmadığını ifade ederek dile getirir:

*Zemân-ı devletinde kimse tuğyân eylemez hergiz
Meger Nîl-i mübârek eyleye Mısır içre tuğyânı* (Külekyçi 1985: k.23/20)

Nil'in suları yılda bir taşsa bile sonrasında kesilmesine rağmen kendi gözyaşlarının hiç kesilmediğini bu yüzden Nil'e benzetilmesinin mümkün olmayacağını belirten Azmî-zâde Hâletî (ö.1631)'nin aşağıdaki beyti de burada zikredilmeye değerdir:

*Nîl-i Mısır'ı aña beñzetmek olurdı yârân
Yıldı bir bârî kesilseydi eger eşk-i revân* (Kaya 2003: g.566/1)

Nil'in suları az geldiğinde kıtlık, çok geldiğinde ise zarar olacağı için bu artışın belli bir ölçüde olması gerekir⁹. Suların yükselmesi değişmeden daima aynı döneme rastlar, fakat artış ölçüsü yıldan yıla değişiklik gösterebilir. *Seyahat-nâme*'de bu büyük kerametin Hz. Ömer'den kalma olduğu söylenir ve bununla ilgili bir olay nakledilir. Buna göre Hz. Ömer'in halifelik döneminde Hicretin 21. yılı Mısır Müslümanlar tarafından fethe edildiğinde Nil taşmaz. Halk Mısır fatihi Amr ibnü'l-Âs'a Nil'in taşması için uyguladıkları bir âdetten söz eder. Bu âdet Nil taşmadan bir gün önce güzel, bakire bir genç kızın la'l, yakut ve mücevherlerle süslenip Nil'e atılmasıdır. Ayrıca binlerce kantar kelle şekeri, binlerce ölçek tahıl, yüz binlerce ekmek ve peksimet de Nil'e atılır; o gün veya ertesi gün Nil taşmaya başlar. Amr ibnü'l-Âs bu âdetin İslam'a uygun olmadığını, haksız yere cana kıymanın ve binlerce nimeti israf etmenin doğru olmadığını söyler. Aradan 40 gün geçip Nil taşmayınca kıtlık baş gösterir. Amr ibnü'l-Âs Hz. Ömer'e Nil'in taşması için uygulanan bu âdeti ve yaşadıkları durumu yazıp ulakla gönderir. Hz. Ömer mektubunda Amr ibnü'l-Âs'a cevaben bu âdeti yasakladığı için doğru bir şey yaptığını söyleyerek Nil'e atılmak üzere bir pusula yazar. Pusulada: "Ey Nil! Eğer sen kendi kudretinle taşıyorsan taşma, bizim sana ihtiyacımız yoktur. Eğer Allah'ın kudretiyle taşıyorsan hemen taş" diye yazmaktadır. Ardından Hûd suresi 41. ayeti yazar: "Nuh dedi ki: Gemiye binin! Onun yüzüp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayan pek esirgeyendir." Amr ibnü'l-Âs Hz. Ömer'in yazısını Nil'e atıp yazı Nil'e düşünce Nil nehri deniz gibi coşup akmaya, yükselmeye başlar ve Mısır halkı sevinir. Evliya Çelebi o günden beri bir gün bile aksamadan Nil'e nokta düştüğünü, yani Nil'in su seviyesinin yükselmeye devam ettiğini söyler (Evliyâ Çelebi 2007: 173). Hz. Ömer ile ilgili bu kıssa *Hikmet-nâme*'de de yer alır (Altun 2003: b.5289-5301).

⁹ Mısır'da hayat âdeti Nil'e bağlı olduğu için sularının ne kadar yükselip yükselme-yeceği eski çağlardan beri insanların en önemli kaygısı olmuştur. Nil Tanrısı Hapı'yi temsil eden ve Vatikan Müzesi'nde bulunan bir heykelde Nil Tanrısı elinde buğday başakları ve bir cornucopia (bolluk boynuzu) tutar halde ve her biri bir gez (bir kübit) boyunda on altı çocuk tarafından etrafı çevrilmiş biçimde resmedilmiştir. Bu, Nil taşkınının yüksekliği on altı gezin altına düşerse, kıtlığın baş göstereceği gerçeğini simgelemektedir (Hooke, 1993: 78).

Diğer yandan Nil'in sularının sürekli aynı dönemde yükselmesi ile ilgili olarak Evliyâ Çelebi bir tılsımdan söz eder. Bu tılsım Mıkyâs havuzunun dört yönünde bulunan değişik bir yazıdır. Onun tesiriyle Nil, zamanı geldiğinde taşmaya başlar (Evliyâ Çelebi 2007: 279).

Nil'in sularının arttığı dönem Kıptî takvimine göre "Tût" ayındadır. Bu vakit gelmeden önce Ümmü'l-kıyâs havuzu temizlenir. Havuzun içi temizlendikten sonra berrak görünen su kan yahut çamur gibi kırmızı akmaya başlayınca Nil'in sularının yükseldiği anlaşılır. Buna *nokta düşmek* denir. Diğer bir deyişle Nil'in yükselmeye başlaması *Nil'e nokta düşmesi* şeklinde tabir edilir. Bu tabire bazı şairlerin beyitlerinde de yer verilir. Bosnalı Sâbit bir beytinde "Hava Nil'ine bu gün cemreden nokta düştü. Bundan sonra muhabbet serabı şarap olur" diyerek havaya cemre düşmesi ile Nil'e nokta düşmesi arasında bir ilgi kurmuştur:

*Nil-i hevâyâ düşdi bu gün nokta cemreden
Şimden gerü serâb-ı mahabbet şerâb olur* (Karacan 1991: k.13/2)

*Hikmet-nâme'*de geçen *Nüzûli noktadan on gün makdem / Ki cemre dirler aña halk-ı âlem* (Altun 2003: b.5258) şeklindeki beyitten anlaşıldığı kadarıyla nokta düşmesinden on gün öncesine halk tarafından "cemre" adı verilmektedir. Dolayısıyla Bosnalı Sâbit'in bu kavramları çağrışım oluşturmak üzere bilinçli olarak kullandığı görülmektedir. Bilindiği üzere ilk cemre havaya düşer ve havaya cemre düşmesi aynı zamanda baharın habercisidir. Bahar eski şiirde daima iştretin ve aşkın mevsimi olarak nitelendirilir. Aşkın metaforik karşılığının şarap olduğu düşünülecek olursa "muhabbet serâbının şarap olması" ile kastedilen daha iyi anlaşılabilir. Eski yazıda "serâb" kelimesindeki 'sin' harfinin üzerine nokta konduğunda "şerâb" diye okunduğu malumdur.

*Künhü'l-Ahbâr'*da karşımıza çıkan Ref'i-i Leng (ö.1575-76) adındaki bir şair gözyaşlarıyla dolu gözleri Nil'e, sevgilinin benini de noktaya benzeterek "Senin beninin bu gözyaşlarıyla dolu gözbebeklerindeki aksini görenler 'Nil'e nokta düştü' derler" anlamındaki beytinde söz konusu olaya gönderme yapmıştır:

*'Aks-i hâlûn göricek bu hudâk-ı pür-seyle
Nokta düşdi didiler anı görenler Nile* (İsen 1994: 307)

Derviş adlı bir şaire ait olan aşağıdaki beyitte ise -“nokta düşmek” tabiri kullanılmamakla birlikte- çok ağlamayı ifade etmek üzere gözyaşlarının çokça akıp (=vefret) taşıdığı demde kanla karışık akması, Nil nehrinin nokta düştüğünde/taşkın olduğu dönemde bulanık akmasına benzetilmiştir:

Yaşı hûn-âlûd akar vefret deminde çeşmümüñ

Taşkun oldukda bulanur'âdetidür cûy-ı Nil (Köksal 2012: g.2833/4)

Nil'in taşması ülkenin ekonomik hayatını da doğrudan etkileyen bir olaydır. İbrahim b. Bâli'nin belirttiğine göre Nil'in arttığı her bir arşına karşılık Mısır'ın haracı bin altın değerinde artar¹⁰ (Altun 2003: b.5282). Evliya Çelebi ise Nil taşkın geldiğinde Mısır'ın bolluk-bereket içinde kaldığını ve dört okka ekmeğin bir paraya satıldığını kaydeder (Evliyâ Çelebi 2007: 172).

Nil yükselerek son haddine varınca nehir suyu toprakta açılan kanallarla şehre akıtılarak Mısır arazisi sulanır. Kanal sisteminin ilkçağlardan itibaren uygulandığı bilinmektedir. Eski Mısır döneminden kalma en eski kral betimlemelerinden birinde hükümdar bir kanal açarken resmedilmiştir (Vercoutter, 2013: 20). Osmanlı'da *Nil kesimi* şeklinde tabir edilen bu âdet Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre İdris peygamberden kalmadır ve onun mucizesidir. Açılan kanallarla birlikte Mısır arazisi tamamen sulandıktan sonra bütün halk bu ıslanan topraklarda tarım yapar ve yetmiş günde ürün alabilir (Evliyâ Çelebi 2007: 170). Gelibolulu Âlî'ye göre ise su kanalları Yusuf peygamberin mucizelerindedir (Tietze 1975: 98). Sulama kanallarının Yusuf peygamberle olan ilişkisini İbn Havkal da doğrular. Onun bildirdiğine göre Feyyum şehrine Nil'den devamlı su gelmesi için taş döşeli bir su arkı yapan Yusuf peygamberdir ve bu arka “Lâhum” adını vermiştir (İbn Havkal 2017: 148). İdris ve Yusuf peygamberlerle olan bu ilişki yine Nil nehrini ayrıcalıklı kılan özelliklerdendir.

Aşağıdaki beytinde Nil kesimine gönderme yapan Nev'î-zâde Atâyî (ö.1635) açılan sulama kanallarını hüsnüalil yoluyla Nil nehrinin âşiğın

¹⁰ Vercoutter'e göre eldeki en eski kral listelerinde Nil'in su yükseliğinin senelere göre belirtilmesi Eski Mısır'da da verginin suyun artışına bağlı olarak hesaplandığını düşündürmektedir (2013: 20).

gözyaşlarına benzemek istemesine bağlamıştır. Aslında şair Nil nehrinin âşığın gözyaşlarına benzemek istemesi sonucu kesilerek bir nevi cezalandırıldığını da ima etmektedir. Beyitte Nil'in taşkınlığını ifade etmek üzere “deryâ-yı Nîl” tabirinin kullanılması dikkat çekicidir:

*Öykündi ‘âşıkun var ise eşk-i çeşmine
Deryâ-yı Nîl’e hayli kesim kesdiler yine* (Karaköse 1994: b.72)

Ganî-zâde Nâdirî'nin kendi eseri *Şeh-nâme*'nin mısralarını Nil'in sularına, satır aralarını ise ona açılmış haliçlere benzettiği şu beyti de bu bağlamda zikredilmeye değerdir:

*Miyân-ı masârî'i Nîl-i behîc
Sutûr arası aña yir yir halîc* (Külekcî 1985: b.1912)

Sehâbî (ö.1564) sevgilinin güzelliğini Mısır ülkesine, göz pınarlarını da Nil nehrine benzeterek gözlerinin nehir sularına benzetilen gözyaşlarını bir saka gibi onun/sevgilinin yoluna sebîl ettiğini, yani yol yol akıttığını söylerken yine nehir sularının her yana dağıtılmasına işaret eder:

*Mısr-ı hüsn-i yâre karşı ‘aynum oldı rûd-ı Nîl
Yoluña sakkâ-yı çeşmüm eyledi anı sebîl* (Bayak, 1998: g.230/6)

İbrahim b. Bâlî *Hikmet-nâme*'de eskiden Nil suları en yüksek seviyeye ulaştığında Mısır sultanlarının Nil kesimi yapılacak yere gelip oraya bir kez kılıç çaldıklarını anlatır. Bu esnada halk ve bütün devlet erkânı izlemek için orada hazır olurlar. Kendi döneminde ise yer yer kanallar açılarak suların akıtıldığını ifade eder (Altun 2003: b.5274-5280). Ganî-zâde Nâdirî'nin I. Ahmed için kaleme aldığı kasidesinde “Mısır Nil'inin taşacağı malum olunca gazabının kılıcı onu nice yerden kesti” anlamındaki şu beytinde çizdiği tablo İbrahim b. Bâlî'nin bahsettiği bilginin şiirleşmiş hâlidir:

*Nice yirden anı kat' eyledi tîg-ı gazabı
Nîl-i Mısrun aña ma'lûm olıcak tıgyânu* (Külekcî 1985: k.9/20)

Evliya Çelebi Nil taşığında Mısır'da yedi bin haliç ve on bir bin kanal olduğunu belirtir. Bu kanallardan nehir suyu akıp Mısır arazisi sulanınca

ekinler ekilir. Mısır'da pek yağmur yağmadığı için Nil taşmazsa kıtlık olacağından bölge insanları Nil kesimine çok önem verip şenlik yaparlar (Evliyâ Çelebi 2007: 183-4).

Ümmü'l-kıyâs

Nil'in sularının ne kadar yükseldiğini ölçmek amacıyla inşa edilen yapıya *Ümmü'l-kıyâs* adı verilir. Ümmü'l-kıyâs Nil nehrinin ortasında yer alan Ravza adasında inşa edilmiştir.¹¹ Günümüzde Nilometre/Nilölçer adı verilen bu yapıyı Gelibolulu Âlî ilk olarak İdris peygamberin inşa ettiğini söyler. Zamanla harap olan bu yapı Abbasi Halifesi Memun zamanında onarılıp yenilenmiştir (Tietze 1975: 97-98). *Hikmet-nâme'*de ise bu yapının inşası Yusuf peygambere dayandırılır (Altun 2003: b.5265-66).

İbrahim b. Bâlî Ümmü'l-kıyâs hakkında bilgi verirken bu yapının ortasına taşlardan bir sütun yapıldığını, bu sütunun Mısır arazisi olarak alınıp üzerine işaretler konduğunu ve Nil yükseldikçe o sütuna bakıp su hangi işaretin üzerine geldiyse oradan suyun ulaşacağı yerin tespit edilebildiğini söyler (Altun 2003: b.5268-73).

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Mikyâs havuzu Halife Me'mûn Köşkü'nün altındaki avlunun bir köşesinde sekiz beyaz mermer sütun üzerindeki ahşap nakışlı kubbenin altında yer alan dört köşe beyaz mermerden yapılmış büyük bir havuzdur. Derinliği otuz arşındır, dört

¹¹ *Seyahat-nâme'*de Ümmü'l-kıyâs'ın bulunduğu Ravza adası hakkında verilen bazı bilgilere burada yer vermekte fayda vardır. Bu adanın üzerine ilk defa Eyyûbi hükümdarı Necmettin Sâlih büyük bir kale inşa etmiştir. Evliya Çelebi o dönemde hala bu kalenin burç ve bedenlerinin İskender Seddi gibi belirgin olduğunu, çok sağlam ve dayanıklı bir yapı olduğundan dolayı kaç yüzyıldır harap olmadığını belirtir (Evliyâ Çelebi, 2007: 176). Suyu ve havası güzel olan Ravza adası padişahlara mahsus İrem bağları gibidir. Yılan, çıyan ve diğer haşeratların bulunmadığı tılsımlı bir adadır. Bu adada yetişen renk renk çiçekler, limon, turunç ve başka bitkilerin güzel kokuları bir saatlik mesafeye kadar ulaşır. Adanın içinde Mısır'ın ileri gelenlerinin bağları ve bahçeleri vardır. Türlü türlü köşkler, kameriyeler, selsebil, havuz, şadırvan ve hamam camekânları bulunur. O dönemde yedi saray ve 3 cami bulunmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre "Cennet bahçelerinden bir bahçe" sözü burası için söylene yaraşır ve burada bir gece konuk olan hasta yeniden hayat bulur (2007: 175).

tarafı 80 ayak merdivendir. Bu havuzun tam ortasında altı köşeli beyaz mermerden yirmi beş arşın yüksekliğinde büyük bir sütun vardır. Bu sütunun altı tarafında onar onar, çentik çentik *parmak hesabı* bulunur. Her kertik bir parmandır. Nil'in seviyesinin yükselişi bu parmak hesabından anlaşılır (Evliya Çelebi 2007: 174). *Hikmet-nâme*'de verilen bilgiye göre bir arşın, parmak hesabıyla 24 parmağa tekabül eder. Nil her bir parmak arttığında bin kadar fidan sulanır. Sekiz arşına ulaştığında Mısır ülkesini sular altında bırakır. En fazla yükselişi ise 22 zira¹² kadardır (Altun 2003: b.5282-5286).

Parmak hesabı adı verilen kertiklerin sayılabilmesi için havuzun içinde mermerden 48 basamak merdiven vardır. Mikyas şeyhi her sabah o merdivenlerden iner ve kertiklerden Nil'in ne kadar yükseldiğini tespit ettikten sonra bir ucu safranlı kâğıda Nil'in kaç arşın olduğunu yazıp paşaya bildirir. Diğer yandan havuzun kenarındaki mermer sütunlar üzerinde çeşitli yazılar, ayet alıntıları ve tarih düşürme beyitleri yer alır (Evliyâ Çelebi 2007: 174).

Yine Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre Ümmü'l-kıyâs Nuh Tufanı'ndan sonra yapılmıştır ve onu ilk inşa eden Kıptî devletinde Kalimun Hakim adındaki bir kâhindir. Ondan sonra Hasaylîm¹³ adında mühendislik ilminde eşi olmayan bir kâhin gelmiş ve Ümmü'l-kıyâs'ı o günkü şekline sokmuştur. Bu kişi Mısır'ın bütün halicileri ve kanallarını hikmetle yapıp Nil nehrini bütün şehirlere akıtmıştır. Geçen zaman içinde harap olduğu için Abbasi halifelerinden Me'mûn Mısır'a gelip Ehram dağlarından hazine ve çeşit çeşit kitaplar çıkarmış ve define malıyla Ümmü'l-kıyâs'ı onarmıştır. Sonraki yıllarda da bazı ekleme ve onarımlar yapılmıştır (Evliyâ Çelebi 2007: 174). Evliyâ Çelebi başka bir yerde konuyla ilgili farklı bir bilgi de verir. Buna göre başlangıçta Nil üzerinde İsvan'da Hasaylim Ümmü'l-kıyâs'ı inşa etmiştir. Sonra Abbasi Halifesi

¹² 1 zira' 70-90 cm'dir.

¹³ Evliya Çelebi Nuh peygamberin bu Hasaylîm adındaki hükümdar zamanında dünyaya geldiğini söyler. Hasaylîm mühendislik ilmi ve çeşitli tılsımlarla Nil'i kanal kanal akıtmış ve tarım mahsullerini artırmıştır. Bütün kanalları somaki mermerden yapmış ve Nil'in iki yanına setler inşa edip şehirler bina etmiştir. Ayrıca Nil nehrini Nevbe'ye götürüp kalıntıları o güne kadar ulaşan on iki gözlü bir köprü yapmıştır (Evliyâ Çelebi, 2007: s.16, 424).

Me'mûn Bağdat'tan Mısır'a gelip Mısır Ümmü'l-kıyâs'ını inşa ettikten sonra İsvân'daki Hasaylim mikyâsını kendi yaptırdığından başka mikyâs olmasın diye yıktırmıştır (Evliyâ Çelebi, 2007: 424).

“Ümmü'l-kıyâs” ve “parmak hesabı” kavramları şairlerin beytlerinde de karşımıza çıkar. Nil nehri ile Ümmü'l-kıyâs kavramlarını birlikte kullanan Bâlî Çelebi (ö.1594'den önce) gözyaşlarını Nil'e, gözbebeğini Ümmü'l-kıyâs'a benzetmiş, sevgiliyi ise güzellik Mısır'ının Yusuf'u olarak isimlendirmiştir. Şair, aşktan dolayı döktüğü gözyaşlarının çokluğunu ifade etmek isterken güzellik Mısır'ının Yusuf'u olarak nitelendirdiği sevgili, Nil'e benzeyen gözyaşlarını tasavvur edebilsin diye, gözbebeklerinin Ümmü'l-kıyâs olduğunu dile getirir. Beyitteki söyleyişle aynı zamanda Nil sularının yükselme derecesinin Mısır yöneticilerine haber verilmesi geleneği de çağrıştırılmaktadır:

Mısır-ı hüsnüñ Yûsuf'ı yaşum tasavvur itmege

Nîl-i eşke merdüm-i dîdem-durur Ümmü'l-kıyâs (Sinan 2004: g.77/3)

Üsküdarlı Aşkî (ö.1576-77) ise gözyaşlarını Nil'e, bedenini Mısır ülkesine, canını Mısır'ın azizine, gönlünü Ümmü'l-kıyâs'a benzetmiştir. Nil'in taşma derecesinin Ümmü'l-kıyâs'a bakılarak anlaşılması gibi şair de gözyaşlarının çokluğunu ve çektiği ıstırapı gönlüne sormak gerektiğini ima etmiştir:

Eşk-i çeşmüm Nîldür ten Mısır olupdur cân 'azîz

Gûlyâyâ ten Mısırınuñ Ümmü'l-kıyâsıdur gönül (Uzun 2011: g.267/3)

Evliyâ Çelebi Ümmü'l-kıyâs isimlendirmesinin galat olduğunu, Arapça'da doğru söylenişinin *mikyâs* olduğunu belirtir. “Mikyâs”, su kilesi demektir; havuzun güzel bir tabirle söylenişidir. Halk dilinde galat-ı meşhur olarak Ümmü'l-kıyâs denir (Evliyâ Çelebi 2007: 174). Şairlerin de “mikyâs” ve “kıyâs” kelimelerini kullanarak Ümmü'l-kıyâs'a gönderme yaptığı görülür. Meselâ Gedizli Kabûlî (ö.1591-92) kendi gözyaşlarının ölçüsünün (=mikyâs) olmadığını ve artışının akılla, yani matematiksel hesaplamalarla bilinemeyeceğini, bu bakımdan onu Nil ile kıyaslamamak gerektiğini şöyle ifade eder:

Mikyâsı yok ol bilünür sanma 'akl ile

Gel Nîle eşk-i çeşmümi itme sakın kıyâs (Erdoğan 2013: g.167/4)

Benzer şekilde Süheylî (ö.1633-34) her şeyin bir ölçüsü varken kendi gözyaşı Nil'inin bir ölçüsü olmadığını söylediği şu beytinde "kıyâs" ve "mikyâs" kelimeleriyle oyun yapmıştır:

Gerçi her bir nesnenüñ mikyâsı vardır lâ-cerem

Nîl-i eşk-i çeşmüme olmaz benim hergiz kıyâs (Harmancı 2007: g.130/4)

Beytinde "parmak hesabı"na gönderme yapan Fasîhî (ö.1734) hüner ehlinin dünyadan günden güne eksildiğini söylerken birden değil parmak hesabıyla, yani yavaş yavaş ve tedrici olarak eksilmelerini istemektedir:

Nîl-veş barmak hesâbıyla gel ey ehl-i hüner

Mısır-ı 'âlemden hemân eksilmede günden güne (Gökalp 2001: g.320/3)

Ganî-zâde Nâdirî Hz. Peygamber'e na't olarak kaleme aldığı anlaşılan bir gazelinde onun getirdiği şeriatı, yani dinî kuralları bir kılıca ve kılıç-su ilişkisinden hareketle Nil'e benzeterek "Din Mısır'ına senin şeriatının kılıcının suyu Nil olmuştur" derken, onun getirdiği öğretilerle dünya düzeninin yeniden kurulup tazelendiğini ima ediyor olsa gerektir. Şair kılıcın kabzasını tutan parmaklara işaretle, Nil benzetmesinden dolayı, bu kılıcın kabzasının âdeta mikyas gibi olup parmak hesabı gösterdiğini dile getirmiştir. Kılıç ve su arasındaki ilişki iyi su verilmiş kılıçların keskinliği ve parlaklığı ile ilgilidir:

Kabzası mikyâs olup şekl-i esâbi' gösterür

Çünkü Mısır-ı dîne âb-ı tîg-i şer'üñ oldı Nil (Külekçi 1985: g.77/6)

Rızâî (ö.1629) ise gözyaşı Nil'inin bütün varını sevgili yolunda harcadığını ve şimdi kendisine parmak hesabı gösterdiğini söyler. "Parmak hesabı göstermek" aynı zamanda alacağı olan birini borçlu çıkarmak anlamında bir deyimdir.¹⁴ Dolayısıyla burada şairin Nil nehri ve

¹⁴ Bu anlamı daha net görebilmek için Yahya Bey ve Mânî'ye ait şu beyitlere bakılabilir: *Aldı cân nakdîn baîa barmâk hisâbın gösterür / Yandum ol ser-defter-i hûbân elinden el-gyâs* (Çavuşoğlu 1977: g.36/5); *Metâ'-ı 'aklum almışken o dil-ber / Bana barmak hisâbın virmek ister* (Demirel 2011: mes.96)

parmak hesabına gönderme yaparken bu anlamı kastettiği anlaşılmaktadır:

*Sarf idüp dil-ber yolında varını şimdi bize
Nîl-i eşk-i çeşm-i ter parmak hisâbm gösterür* (Topçu 1997: g.65/2)

Diğer yandan Evliya Çelebi Ümmü'l-kıyâs isimlendirmesiyle ilgili olarak halk arasında yayılan başka bir rivayetten de söz eder. Buna göre bir padişahın Mikyâs adında çok güzel bir kızı vardır. Kız bir gün Nil'de yüzerken bir timsah onu kapıp götürür ve bunu duyan padişah çok üzülür. O bölgede büyük velilerden Şeyh Ebûbekir Batrinî bulunmaktadır ve kızın kurtulması için dua eder. Bunun üzerine timsah kızı sağ salim o yere bırakır ve kız kurtulur. Padişah sevinerek o bölgeye bu kasrı inşa edip kızının ismiyle isimlendirir. Sonra Şeyh Batrinî hazretleri mermerden bir timsah heykeli yaptırıp üzerine bir vefk (=tılsım, muska) koyup Ümmü'l-kıyâs havuzu altına gömer. O zamandan beri Ümmü'l-kıyâs'tan aşağı geçen bir timsah bulunmaz (Evliyâ Çelebi 2007: 188-9).

Nil'in Yükselmesinin İlan Edilişi ve Öncesinde Yapılan Hazırlıklar

Nil'in yükselmesinden önce çeşitli hazırlıklar ve kutlamalar yapılır. Öncelikle Nil'e nokta düşecek günler yaklaştığında başçavuş, paşadan izin alır ve Ümmü'l-kıyâs havuzu temizlenir. Bunun nedeni Nil'in kaç arşın taşıdığına tam olarak belli olmasıdır. Yeniçeri çavuşları Mısır'da kaç bölük asker varsa her gün birer bölük askeri davet edip yedi gün yedi gece sofralar kurulup yedinci gün paşayı Ümmü'l-kıyâs'a davet edip kırk yerde sofralar kurularak ziyafetler tertip edilir. Paşa yeniçeri başçavuşuna hil'at giydirir, başçavuşun hizmetkârına ihsanda bulunur. Ardından paşa gemiye binip Nil'in iki yanını seyrederek Kasru'l-ayn'a gider. Sonra Yeniçeri Ocağı'nın bütün kethüdaları ve çavuşları gelir, paşa Ümmü'l-kıyâs'ta büyük bir ziyafet verir. Ziyafet sonrasında buhur ikram edilir ve şerbet içilir. İkindiden sonra Mısır'ın bütün âlim, hatip, imam ve şeyhleri gelir ve ziyafetler tertip edilir. O gece sabaha kadar mevlit okunur. Mevlit okunurken çeşit çeşit şeker, şerbet ikramı yapılır, buhur yakılır. Ertesi sabah yine kahvaltı için büyük bir ziyafet sofrası kurulur. Sekiz gün sekiz gece Ümmü'l-kıyâs ziyafetleri ve temizliği devam eder. Temizlendikten

20 gün sonra nokta bu gece düşecek diye paşaya haber verilir. Paşa sevinçten yine iki gün iki gece ziyafet düzenler. Gece yine mevlitler okunur ve Ümmü'l-kıyas eşsiz kandillerle süslenir. Ümmü'l-kıyâs havuzunun içi temizlendikten sonra nokta düşünce, yani berrak su kıpkırmızı, çamurlu bir suya dönüşünce bütün ulema şükürler ederek Mikyas havuzunun dört tarafında oturup iki yüz hatim okunur ve dualar edilir. Kurbanlar kesilip ulemaya dağıtılır ve bazı şeyhlere beyaz sof giydirilir. Mahkeme tarafından nokta düşen yer sicile kaydedilir. Bir tellal paşaya müjdeyi verip beyaz sof giyerek yetmiş, seksen altın ihsan alır (Evliyâ Çelebi 2007: 171).

Evliya Çelebi yukarıda anlatıldığı şekilde Nil'in yükselmesi üzerine ziyafet tertipleme ve dualar etme âdetinin kaynağı ile ilgili bir hikâye anlatır. Bu hikâyeye göre Mağrip'ten Mısır'a gelen bir şeyh vardır ve burada inzivaya çekilmişken bir sene Nil taşmayıp kıtlık meydana gelir. Mısır halkı sıkıntı çektikleri için şeyhten dua rica ederler. Şeyh dua edince bir yıldan beri gelmeyen Nil'in suları yükselmeye başlar ve o günden beri bu durum her yıl aksamadan devam edip gider. Sultan o yerde şeyhe ziyafet verip Mısır'ın yarısını ona mülk olarak verir. Sonraki dönemlerde de ziyafetler verilip dualar edilmesi o zamandan kalma bir âdettir (Evliyâ Çelebi 2007: 171). Yukarıda değinildiği üzere *Seyahat-nâme*'de Nil'in her yıl düzenli olarak taşmasını Hz. Ömer'e dayandıran bir hikâye anlatılmış ve bu tabiat hadisesi Hz. Ömer'in kerameti olarak gösterilmiştir. Aynı konu hakkında farklı bir hikâye daha anlatılması gerek Evliya Çelebi'nin anlatı zenginliğini gerekse Nil etrafında gelişen tarihî yahut efsanevi olayların çeşitliliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Diğer yandan Nil'e nokta düşmesinden itibaren suyun her geçen gün ne kadar yükseldiğinin resmi olarak kayda geçirilmesi söz konusuydu. Taşma derecesi Mikyâs havuzu içindeki sütunun üzerinde bulunan parmak parmak kertiklerden anlaşılırdı. Gelibolulu Âlî Nil'in artma zamanı geldiğinde Mikyâs'taki şeyhlerin günde kaç parmak arttığını önce zamanın hükümdarına, sonra Mısır halkına gün be gün bildirdiklerini aktarır (Tietze 1975: 98). Evliyâ Çelebi'den öğrendiğimize göre ise Ümmü'l-kıyâs görevlileri ve şeyhleri her gün nehrin kaç parmak taşıdığını bir kâğıda sarı safran ile yazarlardı. Bu yazıyı Ümmü'l-kıyas şeyhinin mührü ve imzasıyla tasdik edip Mısır paşasına götürürler ve paşa bu

görevlilere her gün birer altın verirdi. Bu âdet seksen dört gün boyunca devam ederdi. Ayrıca her mahalleye ayrı ayrı tellallar gönderilerek duyurular yapılır ve bahşişler alınırdı. Bu tellallar yüzü nurlu, boğazı ridalı, gözleri sürmeli, eli asalı kimselerdi. Yaşlı değillerse bile mutlaka ellerinde asa bulunurdu. Her tellalın yanında beli peştemalli, boğazlarında sarı, yeşil, kırmızı, renk renk şallar takan üçer dörder tane çocuk bulunur ve her kapının önüne geldiklerinde Nil'in kaç arşın ve kaç parmak yükseldiğini söylerlerdi (Evliyâ Çelebi 2007: 171).

Yine *Seyahat-nâme'*den edindiğimiz bilgiye göre Nil'in yükselmesini ilan için kullanılan bazı özel tabirler vardır. Bunlardan biri "isteve'l-mâu ve'l-haşebe"dir. "Haşebe" ile kastedilen Ümmü'l-kıyâs havuzu içindeki ahşap köprüdür. Bu tabirle Nil'in oraya kadar yükseldiği ifade edilmiş olur. Bu da 22 arşına karşılık gelir. 24 arşın olduğu zaman "Nil bir dağdan bir dağa taşı" anlamında "mine'l-cebel ile'l-cebel" diye seslenirler. Burada dağdan kasıt Mısır'ın batısında yer alan Cize tarafındaki Heremeyn dağlarıdır. Evliya Çelebi bu dağlara Ehram dağları yahut avamın diliyle Firavun dağları denildiğini söyler. Nil onların eteğine kadar taşarsa tellallar bu ifadeyi kullanırlar. Halk ise buna karşılık 'yeter Allah'ım yeter' anlamında "elhamdülillahi yekfi yâ Rab yekfi" derler. Çünkü Nil 25-26 arşın yükseldiğinde Mısır sular altında kalır (Evliyâ Çelebi 2007: 171-2). Mostarlı Ziyâî (ö.1584)'nin bir beytinde gözyaşlarının gönül ülkesini harap etmesi ve Nil'in sularının fazla gelmesiyle Mısır'ın sular altında kalması arasında ilgi kurularak bu konuya işaret edilmiştir:

Nîl-i eşküm korkarın dil Mısırını eyler harâb

Ey birâder Yûsuf-ı Ken'ânum incinmiş gibi (Gürgendereli, 2002: g.480/3)

Yukarıda Heremeyn dağları yahut Firavun dağları ile kastedilen Gize'deki piramitlerdir. Evliya Çelebi'nin ifadelerine göre piramitler Mısır'ı Nil'in taşmasına karşı korumak amacıyla yapılmış tılsımlardır. Bu piramitleri Melik Sûrîd Hz. İdris'ten öğrenerek yaptırmıştır. Hz. İdris ledün ilmiyle Nil'in Mısır'ı suya gark edeceğini bilmiş ve piramitleri tılsım olarak inşa etmiştir. Kıyamet yaklaştığında bir padişah bu piramitleri barutla yıkarak tılsımı bozacak ve Nil Mısır'ı harap edecektir (Evliyâ Çelebi 2007: 172).

Şenlik ve Kutlamalar

Ülkeye bolluk ve bereket getiren Nil'in taşması bölge halkının sevinçle karşıladığı önemli bir olaydı. Bu bakımdan her yıl aksatmadan büyük şenlikler tertiplenerek kutlamalar yapılırdı. Gelibolulu Âlî Nil'in en yüksek seviyeye ulaşmasından sonra bölgenin bilgeleri, büyükleri ve ileri gelenlerinin gemiler donattığını, üç dört gün öncesinden Mikyâs yakınlarına gittiklerini ve geceleri havai fişekler atılarak gemilerin kandillerle süslediğini, kös, nefir ve zurnalar çalındığını söyler. Nil'in suyu kanallara akıtılacağı zaman büyük ziyafetler tertip edilir. Su önce şehir kanalına, oradan köy ve kasabalara akıtılarak binlerce köylü ekinlerini eker ve berekete kavuşurlar (Tietze 1975: 98).

*Seyahat-nâme'*ye göre kutlamalar paşanın Tût gününde nokta düştükten sonra emri altındakilere ve bütün Mısır ileri gelenlerine seksen dört gün sonra Nil kesimi olacağını bu bakımdan âdet olduğu üzere hazır olmalarını ve ihtişamlı bir şenlik yapılmasını tembihlemesiyle başlar. Şenlikler başlamadan önce Eski Mısır'da yüz, iki yüz ve beş yüz kuruşa evler yanında Bulak, Reşid ve Circe'den binlerce gemi kiralanır. Herkes gemileri ve evlerini sayısız kandillerle süslemeye başlayıp cumba (şahnişin) ve pencerelerini bezeyip duvarlarını beyaz kireçle sıvarlar. Bütün ileri gelenler paşaya verilecek hediyelerini hazır ederler. Paşanın ağalarından bir ağa Nil kesimi olacak halici kırk-elli günde hizmetkârlarına temizletir. Bu halici temizleyen ağaya ücreti verildikten sonra mahkeme tarafından sicile kaydedilir. Ağa eline bu hücceti alıp paşaya verir ve böylece Nil kesimi alaylarının hazırlıkları görülür. Bu hazırlıklar sürdüğü sıralarda Nil de 16-17 zira olur. Nil kesimi olacak yerde Ebü'l-Mencâ Köprüsü vardır, halici temizleyen ağa bu köprü dibine Nil akmasın diye topraktan bir bent yapar ve o bent üzerinde şehir subaşısının süslü ve nakışlı büyük kayığı hazır durur. Muhtesip ağası bu yere iki bin kelle şekeri, meyve, yemiş ve yetmiş-seksen deve yükü ekmek yığar. Nil kesimi olacak yerden bir saatlik mesafedeki Bulak'a ve karşı tarafta bir saatlik mesafedeki Ravza adasına kadar Nil'in iki kenarında insan kalabalığından iğne düşecek kadar yer yoktur. Her tarafta çadırlar, gölgelik ve otağlar, mutfak ve kilerler bulunur. İnsanlar Nil kesiminden beş altı gün önce yer tutup burada hazır olurlar. Mısır'ın önde gelenlerinin bin iki yüz parça firkate, kayık, gemi ve sandalları atlas, diba, şîb, zerbâft, kemha,

vâlâ gibi altınla dokunmuş kumaşlarla bezenip renk renk sırmalı bayraklar, flama, sancak ve tuğlarla süslenir. Gemilerin bütün direkleri süslenmiş ve âdeti savaşa hazırlanmış gibi bütün gemilerin içi ve dışı çeşitli silahlarla donanmıştır. O gün o kadar gemi süslenir ki Nil'in üzeri sanki yolunun iki yanı lalelerle bezenmiş bir gemi ormanına benzer. Bir adamın gemiden gemiye atlayarak karşı tarafa geçmesi mümkündür, bu denli kalabalık olur. Paşa bütün Mısır halkının böylece Nil kesimine hazır olduğunu işitince alaylar yürümeye başlar (Evliyâ Çelebi 2007: 176-177).

Nil kesimi alayında paşayla birlikte âlimler, salihler, şerifler, hadım ağaları bulunur. İlk alay geçmeden önce Mısır'ın ileri gelenleri, yaşlısı-genci, kadını-erkeği ile büyük bir insan kalabalığı sabahleyin veya bir iki gün öncesinden yollarda toplanıp paşanın gelmesini bekler. Başlangıçta subaşı kavaslarıyla izdihamı açarak geçer. Ardından imamlar, hatipler, şeyhler, mollalar, müftüler ve en sonunda nakibü'l-eşrâf geçer. Sonrasında çavuş alayı, gönüllüler alayı, tüfekçiler alayı, müteferrikalar, azepler, yeniçeriler, deliler, çaşnigirler, kapıcıbaşılar, hadım ağaları ve paşa alayı bütün ihtişamıyla geçtikten sonra en son paşanın bizzat kendisi geçer.¹⁵ Paşa bu büyük alay ile birlikte toplar atılarak ve gülbanklarla

¹⁵ Oldukça ihtişamlı bir alaydan söz eden bu kısım *Seyahat-nâme*'nin kendi diliyle şöyle anlatılır: "Andan bizzât paşa Kalavân dîvân-hânesinden azamet-i dârât ile semmûr kürk üzre cevâhîr çârkâb türkeş kuşanup ve katife kırmızı şalvâr geyüp Selîmî üzre iki sorguc-ı mücevher takup reftâr ederek Kayıtbay dîvân-hânesi nerdübânından enüp altun zencîrli ve mücevher eğerli ata süvâr olup sarây meydânında Selîm Şâh makâmına nüzûl edüp iki rek'at namâz kılup anda hâzır olan cümle ulemâ ve sulehâ ve meşâyih [ve] hutebâ ganîmete du'â ve senâlar edüp çavuşlar kethudâsı paşanın sol tarafına, paşa kethudâsı sağ tarafında koltuğuna girüp ihtiyâr dîvân çavuşları hayır du'â ile alkışlayup paşayı ata bindirirler. Sekiz aded altun tâsları üzre ablaklı şâtırlar, dîbâ ve şîb ü zerbâf kantûrular ile ve ellerinde teber-i Müslimîleri ile paşanın önü sıra (güzer) giderler. (...) Bu tertîb dârât [u] azamet ile paşa Azebler kapusundan taşra çıkınca kal'adan yetmiş seksen pâre şâhî darbzenler ve kolumburuna toplar endaht edüp Mısır içi ra'dvâr güm güm gürler. Bu sadâ âsûde olunca mukaddemâ ileri giden yeniçeri askerinden bir sadâ yı Allâh Allâh gülbâng kopar kim na'ra-i Allâh Allâh ile ve sadâ yı gülbâng-i Muhammed ile Mısır içi mâl-â-mâl olur. Bu üç nevbet gülbângı yeniçeriler tamâm edüp andan azebistân askeri gülbâng çekerler, anlar dahi üç kerre edüp tekrâr yeniçeriler gülbâng ederler, bu tertîb ile giderler. Paşa hazretleri iki cânibine deryâ-misâl âdemlere selâm vererek kerr ü ferr-i şevket ile kâmil üç sâ'atde Bulak şehrine bu alay-ı azîm ile dâhil olup Sebtiyye

Bulak'a girip Sebtiyye kasrına inince yine toplar atılır. Sebtiyye kasrında Kapudan Bey'in verdiği ziyafete katıldıktan sonra bazı din adamlarıyla Nil üzerinde gemiye biner. Paşanın ve Mısır'ın bütün ileri gelenleri sırmalı bayrak ve sancaklarla süslü gemilerinde hanende ve sazandelerin fasıllarıyla kös ve mehter eşliğinde üç saatte Nil kesimi olacak yere varırlar. Paşanın gemisi Nil kesimi olacak halicin ağzına gelip demir atarak yanaşır. Bu sırada binlerce din adamı ve haceti olan kimse el açıp dua eder ve ve halicin ağzını kapattıkları toprak bent ortadan kaldırılır. O anda Nil'in birikmiş bulunan suyu yol bulup o haliçten içeri gök gürültüsü gibi gürleyerek girince bütün şeyhler "Fâtiha! Fâtiha!" diye seslenirler. Ardından bütün gemilerden bir yaylım top ve tüfek atılıp âdeta kıyamet kopar. Nil'in kıyısında muhtesibin hazır ettiği koyun ve develer kurban edilip bunlar yağmalanır. Sonrasında iki bin kelle şekeri, seksen deve yükü ekmek ve elli kantar peksimet gibi pek çok nimet Nil nehrine atılır. Binlerce kişi bu yiyeceklerin ardından Nil'in sularına atlar ve atılanların hepsini Nil'den alarak sudan çıkar. Evliyâ Çelebi bu âdetin İslam öncesi döneminde Nil'e altın ve mücevherle süslenmiş bir gelinlik kız atılması âdetinin bir nevi devamı olduğunu ifade eder (Evliyâ Çelebi 2007: 177-179).

Paşa bu şenlikleri seyr ettikten sonra halici temizleyen görevlilere hil'atler giydirir ve Ümmü'l-kıyâs köşküne gitmek üzere demir alır. Köşke demir attıktan sonra bütün askerler ve Mısır ileri gelenleriyle öğle namazı kılınır, Nil kesimi olduğu için şükür secdesi yapılır, dua ve şükürler edilir. Ardından bütün eşrafa büyük bir ziyafet verilir. Bu sırada yeniçeri ağası da paşayı sabahleyin peygamberin ayak izinin olduğu

kasrında nüzûl edince el-azametullâh Nil üzre âmâde olan bin, iki bin pâre gemiden bir yaylım tüfeng ve bir yaylım top atılıp tâ Kademü'n-Nebî'ye varınca Nil üzre mâl-â-mâl olan gemilerin top tüfengleri sadâsından Nil âteş-i Nemrûd içinde kalır. Andan paşa Sebtiyye kasrında kapudan beğın ziyâfetin yiyüp beş kîse ve beş tavâşî ve beş küheylân at hedâyâsın alup Paşa akabesine imâm [u] mü'ezzini ve kadiasker efendi ve ba'zı sebükrûh ulemâ ile akabesine girüp rübbân mellâhlar akabenin bâdbânların açup bir top atup avm edince el-azametullâh yine Nil üzre bin, iki bin pâre gemiden bilâ-hadd ü lâ-gâyet tüfengler ve toplar atılıp dûde-i bârûd ı siyâh âfitâbı bîtâb eder. Ve paşanın akabesinin bâdbânı harîr kemhâdır. Ve kıçı ve başı niçe yüz zerdûz sancağ u bayraklar ile müzeyyendir. Ve cemî'i alat resenleri günâ-gün münakkaşdır." (Evliyâ Çelebi 2007: 178)

yerde ziyafete davet eder. Sonrasında bütün ileri gelenler bir musikî meclisi tertip eder ve eğlenirler. O gece Eski Mısır ve Nil üzerinde olan bütün gemiler ve her taraf sayısız kandillerle süslenir. Gece adeta gündüze döner. Mehter çalınır, toplar atılır, saz ve sözlü eğlenceler yapılır (Evliyâ Çelebi 2007: 179). Bu eğlenceler arasında havai fişek gösterileri de yer alır. Ateşbazlar, yani havai fişekçiler esnafı kayıklarla Ümmü'l-kıyâs köşkü önüne gelip paşanın huzurunda çeşit çeşit havai fişekler atarlar ve her taraf aydınlanır.¹⁶ Nil kesiminden sonra bu şekilde yedi gün yedi gece zevk ü safa edilir, ziyafetler verilir, hediyeler dağıtılır ve kumaşlar ihсан edilir.

¹⁶ Evliyâ Çelebi Mısır havai fişek ustalarının maharetlerinden hayretle bahseder ve dünyanın başka bir yerinde onlar kadar usta fişekçi bulunmadığını söyler. Bu havai fişek gösterilerinin ihtişamı, havai fişeklerle ortaya çıkarılan şekiller ve bunların isimleri şu şekilde anlatılır: “Ve bir gûne sürâhîler var kim üçer kamuşlı üçer kerre hevâya çıkar. Evvelâ bir fişeng iki vukiyye bârût ile âsumâna urûc edüp necm-i sagîre gibi nümâyân olurken ana muttasıl bir fişek dahi var ol âteş alup evvelki zemîne düşüp ol dahi eflâke çıkar, bu dahi tamâm olacak mahalde buna muttasıl üçüncü fişeng alup öbür yanan yere düşüp bu dahi verâ yı ebre girüp içinde keskin bârûtudan demir ile sarılmış bir badaluçka tarakı vardır, ol âteş alup gûyâ bulutlar pâre pâre olup cemî’i kerrûbiyân Allâhümme ihfaznâ min âfâtî’l ins deyü ta’vîz ederler, evc-i semâya biri biri üzre üçer kerre çıkmış olur. Ammâ garîb ü acîb san’atdır. Ve bir gûne havâyî fişek dahi evc-i semâya su’ûd edüp ol tamâm olunca andan kırk elli dâne fişeng gökyüzünde cânib-i erba’aya birbirlerin kovarak târumâr olur. Bu dahi bir garîb temâşâdır. Ve bir gûne semâyî dahi ber-havâ gidüp andan kırk elli aded fişeng zemîne huşım gibi süzülüp râst geldüğü yeri yıkup halkı pârekende vü perîşân eder. Ve’l-hâsıl ol gece sabâha dek paşa huzûrunda ve âdem deryâsı nazarında niçe yüz bin elvân fişeng ve tarakı ve badaluçka ve âsumânî ve havâyî ve semâyî ve evcî ve perîşânî ve bahrî ve tâvûsî ve horosî ve kepşî ve sürhâbî ve cünûnî ve kestâne ve şâzrevânî ve ra’dî ve kelebek ve semekî -deryâya yedi sekiz kerre girüp bir gayrı yerden çıkar ve Nil içre gavvâs-vâr Nil’in dibinde şînâverlik etdüğü nümâyândır, yine çıkup yine dalar, garîb temâşâdır- ve kâğızdan kal’alar birbirleriyle birer sâ’at âteş-feşânlık edüp ceng ederler. Ve fişengden eşkâl-i papaslar ve Freng ve Yahûdî ve Kızılbaş sûretleri birbiriyle ceng-i azîm ederler. Ve eşkâl-i at ve humâr ve hınzîr ve perî ve dîvler ve sahîh hımârlara ve kelblere fişengi zeyn edüp âteş ederler, temâşâya gelen halk içre bu hayvânlar rehâ için girüp cümle halkı birbirine katup mudhikâne bir temâşâdır. Ve günâ-gün badaluçka ve havân ve tulumba ve nerdübân ve şems-i cihânlar ve kafesler ve çatal âsumânîler ve ra’dîler ve evren ve ejdehâlar ve kunbara ve havânları ve husrevânîler, hulâsa-i kelâm bin yüz pâre âlât-ı âteşbâzlık san’atı Freng mahsûs iken bu Mısır üstâdları bu Nil kesiminde sihîr mertebesinde san’atlar icrâ eyleyüp arz-ı mahâret edüp fişekler ile şeb-i muzlimi rûz ı rûşen etdiler.” (Evliyâ Çelebi 2007: 180)

Nil'in taşması Mısır için hayati bir önem taşıdığından ve taşmazsa kıtlık ortaya çıkacağından bu şenlikler aksatmadan her yıl yapılır. Şairler bu şenliklerle ilgili detaya girmemekle birlikte 16. yüzyıl Osmanlı şairlerinden Behiştî (ö.1571-72) bir beytinde Nil'in taşması üzerine halkın sevinip kutlamalar yapmasına gönderme yapmıştır. Şair Araplar Nil taşıdığına sevinip eğlendiği halde kendi gözbebeklerinin akan gözyaşlarıyla neden ağladığına hayret eder. Beyitte gözyaşları klişe olarak Nil'e benzetilmekle birlikte gözbebekleri siyah renkleri bakımından esmer tenli Araplara benzetilmiştir:

Bu merdümler niye ağlar revân olsa gözümden seyl
'Arablar hod güler oynar ziyâde gelse âb-ı Nil (Aydemir 2007: g.301/1)

Na'tî'nin "Gerçi Mısırlılar Nil taşsa sevinirler fakat ben aşkın Mısır'ında gözyaşlarımın Nil'ini taşırdığım halde gülmedim" anlamındaki beytinde de aynı konu işlenmiştir:

Mısır-ı 'ışkuñda yaşum Nil'in taşırdum gülmediim
Şâd olur gerçi ki Mısrûler kaçan kim taşsa Nil (Köksal 2012: g.2854/3)

Yukarıda anlatıldığı üzere Nil taşıp son haddine ulaştığında devlet ileri gelenleri ve din büyüklerinin de katılımıyla nehir suyu Mısır topraklarına dualarla akıtılır. Nev'î-zâde Atâyî aşağıdaki beytinde kasidesini mana şekeristanının Nil'i olarak gösterirken "İzzet Mısır'ına şu anda dua ile aktı" diyerek dua faslına başlayacağını ima eder. Burada "dua ile aktı" ifadesinin aynı zamanda Nil kesiminde suyun dualarla kanallara verilmesine işaret edilmek üzere bilinçli bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır:

Yahûd deryâ-yı Nil-i şekeristân-ı me'ânîdür
Du'âyile bu demde oldı Mısır-ı 'izzete cârî (Karaköse 1994: k.8/49)

Nâbî (ö.1712) ise şairlerin kendilerini övme geleneği dâhilinde şairlik kabiliyetini (=tab') Nil nehrine benzeterek yarım bir coşmayla dünyayı suya kandırdığını ifade eder. Şaire göre kendi tab'ının Nil'inin günden güne artması böylesine muhteşemdir:

Nîm cuşişle cihanı Nâbiyâ sîr-âb ider
Nil-i rûz-efrûz-ı tab'un izdiyâdı böyledür (Bilkan 1997: g.123/6)

Aynı şair bir başka beytinde Nil'in taşmasıyla bereket ortaya çıkması gibi gözyaşlarının çağlamasının da rahmete alamet olduğunu ifade eder. Beyitte "mikyâs" kelimesi Ümmü'l-kıyâs'a gönderme yapmak üzere kullanılmıştır:

*Cûşîş-i girye 'alâmetdür hurûş-ı rahmete
Rûd-ı Nîl'ün geldiği gibi füzûn mikyâsdan (Bilkan 1997: g.549/3)*

Nil kesimiyle birlikte nehrin suları açılan haliçten içeri girip Mısır'ın ortasından akıp giderek bütün vilayetleri suladıktan sonra köylü ve çiftçiler ekip biçerler ve bolluk-bereket elde edilir. Evliyâ Çelebi'ye göre Nil kesimi yeryüzünde başka bir yerde daha bulunmaz ve görülmeye değerdir (Evliyâ Çelebi 2007: 179).

Nil'de Yaşayan Hayvanlar

Nil'de yaşayan canlılar arasında ilk önce *timsahtan* söz edilir. Evliyâ Çelebi Nil timsahını on beş arşın boyunda, dört ayaklı, kuyruğu olan heybetli ve zararlı bir hayvan olarak tarif eder. Arkası pul pul olduğundan tüfikle öldürülemez, ancak başından yahut koltuğu kulak memesi gibi yumuşak olduğu için oradan vurulabilir. Bu timsah avlandıktan sonra yağı alınıp ateşte ısıtılarak vücutta sızlayan yere sürülürse sızı geçmiştir. Evliya Çelebi timsahın Nil'in ejderhası olduğunu ve bütün mahlûkları yediğinden hepsinin ondan korktuğunu söyler. Nil içinde ondan atak ve yırtıcı bir hayvan daha yoktur. Fakat karada çok ağırdır, zira elleri ve ayakları kısadır, karnı yere sürünüp çabuk hareket edemez ve çok gezemez. Dışarıda üç günden fazla duramaz, hemen ölür. Bu ejderhanın ölüm sebebi dört ayaklı, fareye benzer gelincik denen bir hayvandır. Gelincik timsah gibi Nil içinde ve karada yaşayabilir. Timsah ağzını açınca ağzından içeri girer ve onun ölümüne sebep olur. Timsahın bir düşmanı da Nil atıdır. Nûbe ve Beberistan'ın Donkala şehri sınırlarında Nil atı bulunan yerlerde timsah az bulunur. Timsaha Nûbe diyarında vûlî, Ulvî vilayetinde de şûnşâr derler (Evliyâ Çelebi 2007: 187).

İbrahim ibn-i Bâlî timsahın Nil içinde her yıl Âzer¹⁷ ayında ortaya çıktığı bilgisini verir (Altun 2003: b.8278). Ayrıca bu timsahın yalnızca

¹⁷ İran takviminin dokuzuncu ayıdır. 21 Kasım-22 Aralık tarihlerine karşılık gelir.

Nil'de ve bir rivayete göre Sind Denizi'nde bulunduğunu belirtir. Bir kertenkele çeşidi olan sakankura benzeyen bu hayvan bir şeyi yutmaya çalıştığında çenesi hareket etmez ve dışkısını doğal yollardan çıkaramazmış. Bu nedenle Katkat adı verilen bir kuş timsah nehrin kenarına çıkıp ağzını açarak beklediğinde içine girip yediklerini temizlemiş. Gıdasını bu şekilde karşılayan bu kuşun başında bir diken bulunduğundan timsah ağzını kapatamazmış. (Altun 2003: b.5302-5312) Evliya Çelebi timsahın ağzından girip içini temizleyen bu kuşu ördek ayakları gibi ayakları olan kısa gagalı ve tırnaklı alaca bir kuş olarak tarif etmiştir (Evliyâ Çelebi 2007: 187).

Nil'de timsah bulunmasından hareketle bazı şairlerin beyitlerinde de Nil ve timsah kelimelerinin birlikte geçtiği görülmektedir. Azmî-zâde Hâletî rakibe gözyaşları Nil'inin kıyısından sakınmasını öğütlerken intikam timsahının fırsat kolladığını söyler:

*Kıl kenâr-ı Nil-i eşkümden hazer ey müdde'î
Hayli fırsat-cûy olur zîrâ neheng-i intikâm* (Kaya 2003: g.497/6)

Nev'î (ö.1599) ise gamdan dolayı gözyaşlarını Nil, sînesini nil renkli olarak tasvir ettikten sonra dert ve bela timsahının kendisini avladığını ifade etmiştir:

*Gam ile Nil yaşum sîne nîl-reng oldı
Neheng-i derd ü belâ eyledi şikâr beni* (Tulum ve Tanyeri 1977:g.518/4)

Vuslatî Ali Bey (ö.1688)'in Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (ö.1683)'nın 1678 yılında gerçekleştirdiği Çehrin Seferi'nin hikâyesi olan *Gazâ-nâme-i Çehrin* adlı eserinde savaş meydanında ve ırmak kenarında savaşan askerlerin Nil'de yüzen timsahlara benzetildiği görülmektedir:

*Ser-i cûda merdân iderlerdi ceng
İderdi şinâ Nil'de san neheng* (İsen ve Aksoyak 2003: b.1756)

*Saf-ı âyinine girür ehl-i ceng
Teh-i bahr-i Nîle misâl-i neheng* (İsen ve Aksoyak 2003: b.2159)

Nil'de timsah tehlikeli bir durum arz eder. Bu nedenle timsah için eski dönemlerden kalma bir tılsımdan söz edilir. Bu tılsım Ümmü'l-kıyâs havuzunun isimlendirilmesiyle ilgili hikâyede geçen tılsımdır. Buna göre

Mikyâs havuzu içinde Şeyh Batrinî tarafından bir timsah heykeli yapıp o suretin göğsüne büyük bir vefk kazılmıştır. O zamandan beri timsah Nil'in sularıyla Ümmü'l-kıyâs'tan aşağı akmaz. Eğer Nil taşıp da geçerse karnı yukarı gelerek, yani ters dönerek ölür. O bölgelerde timsah korkusundan büyük taşları yutarak ağırlaşır ve Nil'in taşma zamanı geçip Nil berraklaşınca kadar üç ay boyunca Nil'in dibinde yatarak toprak ve çamurla yetinir. Sonra Ümmü'l-kıyâs'tan geri dönüp bu tılsımdan kurtulur (Evliyâ Çelebi 2007: 279).

Timsah dışında bir de *Nil atı*ndan söz edilir. Nil atı Nûbe vilayeti civarlarında bulunan gayet iri bir hayvandır. At gibidir fakat yelesi ve kuyruğu gayet çoktur. Karada gezip sıkılsa Nil'e kaçar. Karada yaşayıp on at kadar yiyip tarlaları harap eder. Gayet sevimli bir görünüşü vardır ve diğer atlar kadar eziyete tahammül edemez ama yine de binek olarak kullanılabilir. Nil atı timsaha galip gelen bir hayvandır. Bu atın olduğu yerde timsah yaşamaz. Kara atlarına benzer ama kuyruğu ince ve uzundur. Tüyleri renklidir, timsah gibi üst çenesi oynar ve küheylan at gibi kişner. (Evliyâ Çelebi 2007: 189)

Nil'de Nil köpeği adında alaca tüylü bir hayvan da bulunur. Hem karada hem Nil'de yaşar. Bu hayvan da timsahın düşmanıdır ve onun yavrularını tutup yer. Eğer bu hayvan timsahın yavrularını yemese Nil'de timsahtan geçilemeyeceği belirtilir. İri timsahların koltuğu altına bir kere girse timsah elinden kurtulamaz, öldürüp ciğerini yer. Elleri ve ayakları kısa, hilekâr bir hayvandır. Karnı acıkınca Nil'den dışarı çıkıp güneşe karşı yatar. Timsah da bunu av zannedip alıp yutar. Sonra köpek timsahın karnında ciğerini yer ve karnını yarıp dışarı çıkar, timsah da ölür (Evliyâ Çelebi 2007: 190).

Ayrıca Evliya Çelebi Nil'de riade adında bir balıktan söz eder. Bu balığı eline alıp yiyen kimsenin eli kıvrılır,¹⁸ elinden bıraktığı anda eli düzelir. Bu yüzden bütün balıkçılar ağlarına takıldığında onu serbest bırakırlar. İki okka ağırlığında sarı renkli bir balıktır ve pek çok faydası vardır (Evliyâ Çelebi, 2007: 190). Nil'deki bu balıktan İbn Havkal da söz eder. Onun bildirdiğine göre bu balığı sağken kimse eliyle tutamaz.

¹⁸ Bu kelime metin neşrinde yanına soru işareti konularak kurulur [kıvrılır ?] şeklinde yazılmıştır. "Her kim dutup yemek isterse ol ân eli kurulur [kıvrılır ?], elinden birağırsa eli yine eyü olur. (Evliyâ Çelebi, 2007: 190)

Tutarsa eli titrer ve balık yere düşer. Balık ölürse diğer balıklara benzer (İbn Havkal 2017: 148).

Klâsik Şiirde Nil Nehri

Klâsik şiirde Nil nehri hemen daima âşışın gözyaşlarıyla benzerlik ilişkisi içinde kullanılır. Nil'in su seviyesinin yükselerek taşması başta olmak üzere bunu ölçmeye yarayan Ümmü'l-kıyâs'a dair benzetme ve çağrışımlar çokça görülür. Ayrıca "kıyâs" ve "mikyâs" gibi kelimelerle Ümmü'l-kıyâs'a gönderme yapmak üzere söz oyunları yapılır. Konuyla ilgili olarak yukarıda sırası geldikçe örnekler yer verilmişti. Bunun dışında klâsik şiirde Nil nehrinden söz edilirken Musa ve Yusuf peygamberlerin kıssalarına sıkça telmihte bulunulur. Nefsi Firavun'a benzeten Zâtî (ö.1547), Musa peygamber gibi Hakk'ın cemalini temenni edebilmeyi nefis Firavun'unu kahr Nil'ine batırmaya bağlar:

*Eger Fir'avn-ı nefsi Nîl-i kahre gark eyleyseñ
Tecellâ-yi cemâl-i Hakkî Mûsâ-veş temennâ kıl* (Tarlan 1970: g.817/3)

Benzeri bir tablonun şairin şu beytinde küçük bir ifade farkıyla yer aldığı görülmektedir:

*Fir'avn-ı nefsi eyleyicek Nîl-i kahra gark
Billâh tecellî Târîma Mûsâ degül misin* (Tarlan 1970: g.1005/5)

Necâtî Bey (ö.1509) aşağıdaki beytinde muhatabının yüzündeki yara çizdiği için kurmuş olduğu hayalleri sıralarken Nil nehrinin Musa peygamberin elinde ikiye yarılması mucizesiyle Firavun'un ordusunun helak olmasına telmihte bulunmuştur. Şair yüzdeki yarayı Firavun'un ordusunu helak etmek için Nil nehrinin Musa peygamberin elinde yarılmasına benzetmiştir¹⁹:

*Yâ meger kim leşker-i Fir'avnu iderler helâk
Nîl şakk olmuş-durur Mûsâ elinde bî-gümân* (Tarlan 1997: g.431/5)

Taşlıcalı Yahya vezir Kasım Paşa'nın Şat nehri üzerine bir köprü yaptırması hakkında kaleme aldığı kasidesinin bir beytinde bu büyük

¹⁹ Musa peygamberin yaygın olarak Kızıldeniz'i ikiye yarıdığı kabul edilir. Ancak bu olayın Nil deltasının Kızıldeniz'e yakın bir noktasında geçtiği bilinmektedir.

köprünün âdetâ Musa peygamberin mucizeyle Nil nehrini ikiye yarmasına benzediğini ve onu görenlerin peygambere salavat getirdiklerini ifade etmiştir:

*Getürür anı gören nûr-ı Nebiye salavât
Nîli şakk eyledi i' câz ile sankim Mûsâ* (Çavuşoğlu 1977: k.31/4)

Mısır bölgesinde yaşadığı için Yusuf peygamber de Nil nehri ile birlikte anılır. Taşlıcalı Yahya Bey'in gül yüzlü Yusuf'unun güzelliğinin artması derecesinde Nil gibi gözyaşlarının çoğaldığını ifade ettiği aşağıdaki beyti buna örnektir. Şair sevgiliyi güzellik bakımından Hz. Yusuf'a benzetirken gözyaşlarını Nil nehrine benzetmiştir:

*Hüsni efvân olduğınca Yûsuf-ı gül-çihremün
Nîl gibi yyaşumun deryâsi artar turmadan* (Çavuşoğlu 1977: g.342/2)

Edirneli Nazmî (ö.1585-86?)'ye ait aşağıdaki beyitte Yusuf yüzlü olarak adlandırılan sevgilinin mahallesi güzelliğiyle Mısır ülkesine, âşığın gözyaşları ise Nil nehrine benzetilmiştir. Beyitte geçen "aynı" kelimesi hem 'pınar, kaynak' hem de 'tıpkı, aynısı' anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır:

*Kûyî ol Yûsuf-cemâlün Mısrdur hüsn ile pes
Eşk-i çeşmüm 'aynı ile anda Nîl ırmagidur* (Üst 2012: g.1907/2)

Bursalı Rahmî (ö.1567-68)'ye ait aşağıdaki beyitte de benzeri ifadeler görülmektedir:

*Hâk-i kûyuñ içre eşk-i çeşmüm ey Yûsuf-cemâl
Mısr içinde fi'l-mesel 'aynudür anuñ cûy-ı Nîl* (Erdoğan 2011: g.120/3)

Aşağıdaki beyitte Bâkî (ö.1600) o güzellik Mısır'ı sultanının âşığın haline asla dönüp bakmamasından dolayı gözyaşlarının Nil gibi durmadan taşıdığını söyler. Burada "sultan-ı Mısır-ı hüsn" (=güzellik Mısır'ının sultanı) ile sevgili kastedilmekle birlikte sevgilinin aynı zamanda Yusuf peygambere de benzetildiği anlaşılmaktadır. Beyitte gözyaşlarının çokluğu ile Nil nehrinin taşması arasında da ilgi kurulduğu görülmektedir:

*Bakmaz ol sultân-ı Mısr-ı hüsn hergiz hâlûme
Nîl-veş cûy-ı sirişküm turma tuğyân itmede* (Küçük 1994: g.414/5)

Mısır'da ve bilhassa Nil kıyılarında şeker kamışı tarımı çokça yapıldığı için Nil ve şeker kavramları birlikte geçer. Nev'î'nin vezir Sinan Paşa için yazdığı kasidesinin bir beytinde onun insafı eser etmeseydi Mısır diyarında Nil'in safasıyla şekerin tat elde edemeyeceği ifade edilir:

Diyâr-ı Mısır'a eser kılmasaydı insâfuñ

Safâ-yı Nîl ile kesb itmez idi dad şeker (Tulum ve Tanyeri 1977: k.16/27)

Me'âlî (ö.1535-36) kirpiklerini Nil'in iki kıyısında biten kamışlığa benzetmiştir. Beyitte gözlerin Nil nehrine benzetildiği açık olmakla birlikte sevgili hakkında "şeker-leb" sıfatının kullanılması dikkat çekicidir:

Ey şeker-leb san neyistândur benim kirpiklerim

Kim bitüpdür iki cânıbden kenâr-ı Nîlde (Ambross 1982: g.59/1)

Bursalı Rahmî sevgilinin boyunun hayalini gözyaşlarının içinde görenlerin şeker kamışının Mısırda Nil kıyısına gölge salmış zannettiklerini söyler. Şair gözyaşlarının çokluğunu ima etmenin yanında Nil nehri kıyısındaki şeker kamışı tarlalarına gönderme yapmaktadır:

Hayâl-i kadd-i yâri seyr idenler eşk-i çeşmüimde

Kenâr-ı Nîl-i Mısra sâye salmış ney-şeker dirler (Erdoğan 2011: g.84/2)

Şeker kamışı tarımı çok yaygın olduğundan dolayı Mısır'ın şekeri meşhurdur. Karamanlı Nizâmî (ö.1569-73?) sevgilinin dudaklarından Mısır'ın şekerinin utandığını, âşğın gözyaşlarının pınarından Nil ırmağının mahcup olduğunu ifade ederken âşğın gözyaşlarının Nil'den daha taşkın, sevgilinin dudaklarının da Mısır'ın şekerinden daha tatlı ve kaliteli olduğunu ima etmektedir:

Leblerüñden şermsâr olalı Mısrun şekeri

Gözlerümüñ çeşme-sâruñdan hacıldür cûy-ı Nîl (İpekten 1974: g.69/5)

Bazı beyitlerde Nil nehri kıyılarının Mısır halkı için bir gezinti ve mesire yeri olduğundan söz edilir. Cafer Çelebi (ö.1515) "Senin mahal-lendekiler gözlerimin bulunduğu tarafı gözlerlerse buna şaşılır mı? Nil kıyıları Mısır halkının seyir yeridir" anlamındaki beytinde Nil'in bu özelliğine dikkat çekmiştir:

Kûyuñ ehli taraf-ı çeşmüimi gözlerse n'ola

Mısır halkına temâşâ-geh olubdur leb-i Nîl (Erünsal 1983: g.116/3)

Necâtî Bey “Yanağının hayali gözümde gitmesin. (Çünkü) Mısır’ın gezinti yeri Nil kıyısıdır” anlamındaki beytinde aynı konuya işaret etmektedir:

Gözümde gitmesün haddün hayâli
Kenâr-ı Nîl olur seyrânı Mısruñ (Tarlan 1997: g.285/2)

Revânî (ö.1523-24) de gözyaşlarını seyreden sevgiliye, gözyaşlarını izlemesine şaşılmayacağını, çünkü Mısır’ı Nil ile seyretmenin güzel olacağını söyler:

Nola kûyunda gözüm yaşını seyr eyler isen
Nîl ile hûb olur çünkü temâşâ-yı Mısır (Avşar 2007: g.50/3)

Bazı beyitlerde Nil nehri üzerine köprü inşa edilmesine işaret edilmektedir.²⁰ Mu’îdî (ö.1585-86)’nin muhatabına seslenerek “Dostum! Gözyaşlarına boğuldum, boyumu da bük ki bir padişah hayır için Nil üzerine bir köprü yaptı desinler” anlamındaki beyti buna örnektir:

Gark-ı eşkem kaddümi ham kul ki dinsün döstüm
Köpri yaptı hayr için bir pâdşâh Nîl üstine (Tanrıbuyurdu2012:g.401/4)

Sonuç

Bu çalışmada Nil nehri ile ilgili tarihî, coğrafî, dinî ve efsanevi bilgiler yanında sosyo-kültürel hayattaki etkileri bakımından da detaylı bilgiler veren Evliya Çelebi’nin *Seyahat-nâme’si* zemin alınarak klâsik Türk edebiyatı metinlerinde Nil nehrinden nasıl söz edildiği ve bilhassa Osmanlı şairlerinin Nil nehrini şiirlerinde nasıl işledikleri ve bu bilgilere nasıl göndermelerde buldukları ortaya konmaya çalışıldı. Zaman zaman bazı bilgileri teyit etmek ve karşılaştırma yapmak için meşhur coğrafya bilginlerinin eserlerine de başvuruldu.

Nil nehrinin kaynağıyla ilgili başlıca dört sonuç ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Nil nehrinin kaynağının Kamer dağı olması, efsanevi bir özellik kazandırılarak Kaf dağında bir yer olduğunun söylenmesi, bulma

²⁰ Osmanlı padişahları Nil nehri üzerine köprüler yaptırmışlardır. Burada 19. yüzyıl şairlerinden Ahmed Sâdık Zîver Paşa’nın Abdülmecid Han’ın Nil nehri üzerine yaptırdığı köprüler için düşürmüş olduğu üç tane tarih manzumesi bulunduğunu da eklemek yerinde olacaktır. Tarih manzumeleri için bkz. (Ay 1999: tar.276, 277, 310)

çabalarının sonuçsuz kalmasıyla bilinmeyen bir hüviyet arz etmesi ve bir hadis-i şerife dayandırılarak cennetten çıkmış bir nehir olduğuna dair inanıştır. Evliya Çelebi Nil nehrine kaynak olarak Kamer dağlarını gösterir ve cennet nehirlerinden bir nehir olduğunu söyler. Cennet nehri olduğu Evliya Çelebiyle birlikte İbrahim b. Bâlî ve Gelibolulu Âlî'nin de değindiği konulardan biridir. Nil nehrinin kaynağının Kamer dağları olduğu bilgisi Batlamyus'tan naklen eski coğrafya kitaplarında da yer alır. Cennetten çıktığına dair inanıştan ise bir ek bilgi olarak Kâtip Çelebi bahseder. Nehrin kaynağının bilinmiyor olması ve cennetten çıktığına dair inanış şairlerin şiirlerinde de çağrışım yapılan konulardandır.

Evliya Çelebi ayrıca Nil nehrine Kur'an-ı Kerim'de de işaret edildiğini söyleyerek nehrin kutsiyetine biraz daha dikkat çekmiştir. *Hikmet-nâme*'de nehrin kaynağının bilinmediğini öne sürenler de bulunduğu dile getirilerek bir hikâye anlatılır. Bu hikâye *Seyahat-nâme*'de yer almaktadır. Nehrin suyunun özellikleriyle ilgili olarak en detaylı bilgiyi Evliya Çelebi vermekle birlikte Gelibolulu Âlî yalnızca tatlı ve hazmı kolay bir su olduğunu söylemekle yetinir. Şairler de Nil'in suyunun tatlı ve hoş içimli oluşuna çağrışım yapmışlardır.

Nil nehrinin taşması gerek *Seyahat-nâme*, *Hikmet-nâme* ve *Hâlâtü'l-Kâhire* adlı eserlerde gerekse şiirlerde en çok işlenen konu olmuştur. Suların düzenli olarak her yıl belli bir dönemde artış göstermesinin sebebi ile ilgili bazı hikâyeler anlatılmıştır. Bunlardan Hz. Ömer ile ilgili olan hikâye hem *Seyahat-nâme*'de hem de *Hikmet-nâme*'de geçer. Evliya Çelebi bu konuyla ilgili başka bir hikâye de anlatmış ve bir de tılsımdan söz etmiştir. Aynı zamanda sularının artması ve eksilmesiyle ilgili olarak Gelibolulu Âlî bir hadis ve İbrahim b. Bâlî tefsirci Mehdevî'nin yorumunu nakletmiştir. Bunlar genellikle nehrin diğer nehirler arasında ayrı bir yeri olduğuna dikkat çekmek içindir. Şairler de genellikle gözyaşlarının çokluğu ile Nil'in sularının taşması arasında ilgi kurmuşlardır.

Nil kesiminin hangi peygamber zamanından kalma bir âdet olduğu hususunda da farklı bilgiler vardır. Evliya Çelebi İdris peygamberden söz ederken Gelibolulu Âlî Yusuf peygamberden kalma bir âdet olduğunu ifade eder. Aynı durum Ümmü'l-kıyâs ile ilgili olarak da mevcuttur. Gelibolulu Âlî bu yapıyı ilk olarak İdris peygamberin inşa ettiğini söylerken İbrahim ibn-i Bâlî Yusuf peygambere dayandırır. Evliya Çelebi ise Kalimun Hakim adında bir kâhinden söz eder. Evliya Çelebi Ümmü'l-kıyâsla ilgili detaylı bilgiler verirken isimlendirilmesi hususunda da bir hikâye

anlatır. Şairler de beyitlerinde Ümmü'l-kıyâs'a gönderme yapmışlar ve bununla ilgili "mikyâs", "kıyâs", "parmak hesabı" gibi kavramlara çokça yer vermişlerdir. Yine Nil'in sularının yükselmesine işaret eden "nokta düşürmek" de şairler tarafından rağbet edilen tabirlerdendir. Aynı şekilde Nil kesimi ve Nil'in sularının kanallarla dağıtılmasına gönderme yapan beyitler de mevcuttur.

Nil'in sularının yükselmesinden önce yapılan hazırlıklar, suyun artısının ilan edilmesi, Nil kesimi ve yapılan görkemli şenlikler *Seyahat-nâme'*de uzun uzun anlatılır. Şairler Nil'in taşmasıyla Mısırlıların sevinmesine gönderme yapan beyitler kaleme almakla birlikte beyitlerinde şenliklerle ilgili başka bir bilgiye yer vermemişlerdir.

Nil'de yaşayan hayvanlar arasında en çok timsahtan söz edilmiştir. Timsahın şiirlerde de çeşitli benzetmelere konu edildiği görülmektedir. Bunun dışında Mısır'da yaşamış olmalarından dolayı şiirlerde Nil nehri ile Musa ve Yusuf peygamberlerin kıssalarına çokça telmihler vardır. Sosyal hayattan bir gerçeklik kesiti olarak ise Nil kıyılarının gezinti ve seyir yeri olmasıyla Nil nehri etrafındaki şeker kamışı tarlalarına göndermeler yapıldığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKSOYAK, İ. Hakkı (2006), *Gelibolulu Mustafa Âlî, Divan* (3 cilt) Cambridge: Harvard Üniversitesi.
- ALAY, Zehra (2005), "Muhyiddin Çelebi'nin Hızır-nâme'si (İnceleme – Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- ALTUN, Mustafa (2003), *İbrâhîm İbn-i Bâlî'nin Hikmet-nâme'si* (1b-149a), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (E.T.: 30 Ekim 2017).
- AMBROS, Edith (1982), *Candid penstrokes: The Lyrics of Me'âlî, an Ottoman Poet of the 16th century*, Berlin.
- ARSLAN, Mehmet (2002), *Şeref Hanım Divanı*, İstanbul: Kitabevi.
- AVŞAR, Ziya (2007), *Revânî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (E.T.: 30 Ekim 2017).
- AY, Suzan (1999), "Ahmed Sâdık Zîver Paşa Dîvânı", Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- AYDEMİR, Yaşar (2007), *Behiştî Divanı* Ankara: MEB.
- BAYAK, Cemal (1998), *Şehâbî, Hüsâmü'd-dîn bin Hüseyin, Şehâbî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (E.T.: 30 Ekim 2017).
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî Divanı*, Ankara: MEB.

- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1977), *Taşlıcalı Yahya, Divan: Tenkidli Basım*, İstanbul: İÜEF Yay.
- DANKOFF, Robert ve Nuran Tezcan (2011), *Evlîya Çelebi'nin Nil Haritası (Dürr-i bâ-Misîl în Ahbâr-ı Nîl)*, İstanbul: YKY.
- DEMİREL, Şener (2011), *16. Yüzyıl Şairlerinden Mânî, Dîvân ve Şehr-engîz-i Bursa*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (E.T.: 30 Ekim 2017).
- Ebü'l-Fidâ Coğrafyası* (2017), çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe.
- ERDOĞAN, Mustafa (2011), *Bursalı Rahmî ve Divanı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (E.T.: 30 Ekim 2017).
- , (2013), *Gedizli Kabûlî ve Divanı*, Gediz Belediyesi Kültür Yay.
- ERÜNSAL, İsmail E. (1983), *The Life And Works Of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With A Critical Edition Of His Dîvân*, İstanbul: İÜEF Yay.
- KAHRAMAN, S. A., Y. Dağlı, R. Dankoff (Haz.), (2007), *Evlîyâ Çelebi Seyahat-nâmesi*, I-X, İstanbul: YKY.
- GÖKALP, Halûk (2001), "Fasîhî Divanı", Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.
- GÜLERYÜZ, Özlem Seçkin (2008), "Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 4078 Numarada Kayıtlı 16. Yüzyıla Ait Bir Şiir Mecmuası (51a-100b)", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- GÜNDÜZ, Altay (2003), *Mezopotamya ve Eski Mısır*, İstanbul: Büke Yay.
- GÜRGENDERELİ, Müberra (2002), *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Dîvânı*: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (E.T.: 30 Ekim 2017).
- HARMANCI, Esat (2007), *Sülehlî, Divan*, Ankara: Akçağ Yay.
- HOOKE, S.H. (1993), *Ortadoğu Mitolojisi*, çev. Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi.
- İbn Havkal (2017), *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Terc. Ramazan Şeşen), İstanbul: Yeditepe Yay.
- İMAMOĞLU, Ahmet Hilmi (1993), "Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şahidi'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin)", Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- İPEKTEN, Halûk (1974), *Karamanlı Nizâmî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- İSEN, Mustafa (1994), *Gelibolulu Mustafa Âlî, Kühü'l-ahbar'ın Tezkire Kısım*, Ankara: AKM Yay.
- İSEN, Mustafa ve İ. Hakkı Aksoyak (2003), *Vuslatî Ali Bey, Gazâ-nâme-i Çehrin*, Ankara: AKM Yay.
- KAHRAMAN, Seyit Ali (2011), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahat-nâmesi*, 10. Kitap: 1. cilt, İstanbul: YKY.

- KARACAN, Turgut (1991), *Alâeddin Ali Sâbit, Divan*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- KARAKÖSE, Saadet (1994), *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (E.T.: 30 Ekim 2017).
- Kâtip Çelebi (2013), *Cihannümâ I-II*, (ed. Sait Öztürk), İstanbul: MEDAM.
- KAYA, Bayram Ali (2003), *Azmî-zâde Hâletî Dîvânı: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Harvard Üniversitesi.
- KIRAN, Abdullah (2008), *Ortadoğu'da Su*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- KÖKSAL, Fatih (2012), *Edirneli Nazmî, Mecma' u'n-nezâ'ir*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (E.T.: 30 Ekim 2017).
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı: Tenkitli Basım*, Ankara: TDK.
- KÜLEKÇİ, Numan (1985), "Ganî-zâde Nâdirî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şeh-nâmesinin Tenkidli Metni", Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- SEYYİD, Eymen Fuad (2007), "Nil", *DîA*, c.33, İstanbul.
- SİNAN, Betül (2004), "Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a)", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- ŞEYLAN, Ali (2003), *İbrâhîm İbn-i Bâlî Hikmet-nâme (149a-300a)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (E.T.: 30 Ekim 2017).
- TANRIBUYURDU, Gülçin (2012), "Muîdî, Dîvân (Metin-Çeviri)", Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- TARLAN, Ali Nihat (1970), *Zatî Divanı I-II*, İstanbul: İÜEF Yay.
- TARLAN, Ali Nihat (1997), *Necatî Beg Divanı*, İstanbul: MEB.
- TİETZE, Andreas (1975), *Mustafa Ali's Description of Cairo of 1599: Halatü'l-Kahire mine'l-adati'z-zahire*, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- TOPÇU, Mümin (1997), "Dîvân-ı Rızâyî", Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.
- TULUM, Mertol ve M. Ali Tanyeri (1977), *Nev'î, Divan*, İstanbul: İÜEF Yay.
- UZUN, Süreyya (2011), "Üsküdarlı Aşkî Divanı: Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy, Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları", (3 cilt), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- ÜST, Sibel (2012), *Edirneli Nazmî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, (E.T.: 30 Ekim 2017).
- VERCOUTTER, Jean (2013), *Eski Mısır*, (çev. Emine Çaykara), İstanbul: İletişim Yay.